Геродот

Мельпомена

1. Після здобуття Вавілона Дарій вирушив у похід на скіфів. Оскільки Азія мала в своєму населенні багато чоловіків і в царські скарбниці постійно надходило багато грошей, Дарій побажав помститися на скіфах за те, що вони колись удерлися до Мідії, перемогли тих, хто намагався їх затримати, і так вони перші розпочали ворожі дії. Справді, як я вже сказав вище, скіфи були владарями Верхньої Азії впродовж двадцяти восьми років. Удерлися вони до Азії, переслідуючи кіммерійців, і позбавили влади мідійців, бо до приходу скіфів мідійці владарювали в Азії. Але скіфів, які були відсутні протягом двадцяти восьми років, коли вони повернулися до своєї країни, спіткали випробування такі тяжкі, як і ті, що були в Мідії, адже вони зустріли там численне вороже військо, бо скіфські жінки через те, що їхніх чоловіків не було з ними так довго, взяли собі за чоловіків рабів.

2. Усіх своїх рабів скіфи осліплюють, а причина цього молоко, яке вони звичайно п'ють. І ось як вони це роблять. Вони беруть кістяні рурки, дуже схожі на сопілки, засувають їх у статеві органи кобили і дмухають ротом, і коли один дме, другий доїть. Вони кажуть, що так вони роблять тому, що через дмухання роздуваються жили кобили і спускається її вим'я. Коли вони закінчують доїти, вони наливають молоко в глибокі дерев'яні посудини, саджають навколо кожної посудини на однаковій відстані один від одного сліпих і ті збовтують молоко.

Потім вони знімають вершки, що утворюються на поверхні, які вважають кращою частиною молока, а те, що залишається на дні, вважають за гіршу частину. З цієї причини кожну людину, яку скіфи беруть у полон, вони осліплюють, бо вони не землероби, а кочовики.

3. Отже, від цих скіфських рабів і від жінок народилося і вирісло покоління юнаків, які, довідавшись про своє походження, виступили проти тих, що повернулися з Мідії. І перш за все вони прокопали широченний рів, що починався від Таврських гір і доходив до Маєтійського озера в тому місці, де воно має найбільшу ширину. Там вони відрізали від Скіфії значну частину. Потім, коли скіфи вдерлися в країну, вони вчинили їм опір і почали з ними битися. Після багатьох боїв, коли виявилося, що скіфи не можуть подолати супротивників, один із скіфів сказав так: "Що це ми робимо, скіфи? Ми б'ємося з нашими рабами і в битвах нас стає менше і їхнє число також зменшується. Ось що тепер, як мені здається, треба зробити: відкинути списи та луки і кожному взяти батіг і якнайшвидше піти проти них. Поки вони бачать нас із зброєю, вони вважають себе рівними з нами, а побачивши, що в нас замість зброї батоги, вони зрозуміють, що вони наші раби, і перестануть чинити нам опір. Почувши це, скіфи так і зробили, а здивувавшися тому, що сталося, юнаки припинили битву і повтікали.

4. Так скіфи, які заволоділи були Азією, потім вигнані мідянами, повернулися до своєї землі. Бажаючи покарати їх, Дарій зібрав у похід проти них військо.

5. Скіфи кажуть, що їхній народ є наймолодший серед усіх народів, і ось як це сталося, їхня країна була пустелею і перша людина, що там з'явилася, був такий, що називався Таргітаєм. Батьками цього Таргітая, як вони кажуть, але я цьому не вірю, були, за їхнім твердженням, Зевс і дочка бога ріки Борісфена. Від них походив Таргітай і у нього було троє синів: Ліпоксай, Арпоксай і молодший Колаксай. Коли вони були царями, з неба впали на скіфську землю зроблені з золота плуг, ярмо, сокира і чаша. Перший побачив їх старший і наблизився, щоб їх узяти, але все це золото, коли він підійшов туди, почало горіти. Він віддалився і тоді до них підійшов другий, але із золотом сталося те саме. Отже так своїм полум'ям прогнало їх золото. Проте, коли до нього наблизився третій, молодший, золото згасло і тоді він узяв його собі і пішов із ним додому. І старші брати, після того, що вони побачили, погодилися передати все царство молодшому.

6. Отже, як кажуть, від Ліпоксая походять ті скіфи, плем'я яких називається авхатами, від середнього брата, Арпоксая, ті, що називаються катіарами і траспіями і, нарешті, від молодшого брата походять ті, що називаються паралатами, а всі вони разом, як кажуть, називаються околотами, а ця назва була ім'ям їхнього царя. Назву скіфи їм дали елліни.

7. Отаке є походження скіфів за їхніми власними словами, а відтоді, коли вони з'явилися, тобто від першого їхнього царя Таргітая до похода Дарія проти них, минуло як раз тисяча років , не більше. Те священне золото пильно оберігають їхні царі і дуже шанують його і щороку, приносячи йому щедрі жертви, просять його захистити їх. Проте коли хтось із сторожів цього золота під час свята, будучи просто неба, засне, скіфи кажуть, що він не проживе до кінця року. І через це як нагороду йому дають стільки землі, скільки він за один день може об'їхати верхи. Оскільки їхня країна дуже велика, Колаксай, як кажуть, поділив її на три царства для своїх дітей і одне з них зробив дуже великим, саме те, в якому зберігається золото. В краях, розташованих вище на півночі від останніх мешканців країни, сиплеться пір'я2 і неможливо нічого ні бачити, ні йти далі, бо і земля тим і повітря наповнені пір'ям і воно заважає щось бачити.

8. Таке розповідають скіфи про свій народ і про країну, яка вище від них на півночі. Проте елліни що мешкають на узбережжях Понту, ось що кажуть про це.

Геракл, коли він гнав Геріонових бугаїв, прибув до цієї країни, де тепер мешкають скіфи і яка тоді була пустельною. А Геріон, кажуть, мешкав поза Понтом, на острові, що його елліни називають Ерітея , десь поблизу Гадейрів, які розташовані далі за Геракловими стовпами на узбережжі Океану. Океан, як твердять, починається на сході і обтікає всю землю. Так кажуть, але для цього не наводять ніяких доказів. Звідти повертався Геракл і щойно він прибув до країни, яка тепер називається Скіфією (бо його там застала зима і мороз), як витяг свою

лев'ячу шкуру, загорнувся в неї і тут на нього найшов сон, а його коні, що паслися, запряжені в колесницю , тим часом зникли з божої волі.

9. Ледве прокинувся Геракл і почав шукати своїх коней, обійшов усю ту землю і нарешті прибув до країни, яка називається Гілея. І там в одній печері він знайшов істоту подвійної природи: наполовину вона була дівою, а наполовину змією: до сідниць її тіло було жіночим, а нижче — змііним. Він побачивши її здивувався і спитав її, чи не бачила вона десь його коней, що зникли. Вона тоді відповіла йому, що вони в неї, але вона поверне йому їх, коли він із нею з'єднається. І Геракл за таку ціну погодився з'єднатися з нею. А вона весь час відкладала повернення йому коней, бо хотіла якнайдовше жити з Гераклом, а він хотів забрати коней і піти геть. Нарешті, вона віддала йому їх і сказала: "Цих коней, що прийшли сюди, заради тебе я врятувала, а ти винагородив мене за мою послугу; від тебе я зачала троїх синів. Коли ці сини виростуть, що мені з ними робити, поясни мені, чи я залишу їх тут (бо цією країною володію лише я сама), чи я відішлю їх до тебе?" Так вона його запитала, а він, кажуть, так їй відповів: "Скоро ти побачиш, що сини вже стали дорослими, зроби те, що я тобі скажу, і це ти правильно зробиш: хто з них ти побачиш, зможе натягнути оцей лук ось так і зможе підперезатися оцим поясом, як я тобі показую, того ти залиш у цій країні. А хто не спроможеться зробити так, як я тобі кажу, того ти прожени геть із цієї країни. І коли ти так зробиш, ти і сама будеш задоволена і виконаєш мої вказівки".

10. Так він узяв один із своїх луків (бо до тих пір Геракл носив із собою два луки) і показав, як слід оперезуватися поясом і передав їй і лук, і пояс, які носив на тому боці, де було припасовано золоту чашу, а передавши їх, відійшов.

Коли народилися сини, вона спершу дала їм імена: першого назвала Агатірсом, другого Гелоном, а останнього— Скіфом. Згодом, коли вони стали чоловіками, вона згадала про доручення Геракла і виконала його. І сталося так, що двох з її синів, Агатірса і Гелона, які не спромоглися виконати запропоноване матір'ю, вона вигнала з країни і вони пішли світ

за очі. Проте молодший із них, Скіф, виконав запропоноване йому і залишився в країні. І від Скіфа, Гераклова сина, походять ті, що стають царями скіфів. І на згадку про ту чашу скіфи і до цього часу носять підвішану на поясі чашу. (Оце, власне, зробила для Скіфа, і саме лише для нього, його мати). Це, про що я розповів, переказують елліни, які мешкають на берегах Понту.

11. Є ще і третій переказ, якому я найбільш довіряю, а саме такий. Згідно з ним із кочовиками-скіфами, що мешкали в Азії, воювали і завдали їм чимало прикростей массагети і через це скіфи перейшли за ріку Аракс і прибули в Кіммерію (бо країна, де тепер живуть скіфи, кажуть, що за давніх часів була кіммерійською).

Кіммерійці, коли побачили, що проти них виступило велике військо, почали радитися, що їм робити. Тут їхні думки поділилися надвоє, і кожна сторона наполягала на своїй думці. І найдостойнішою була думка царів, а думка більшості зводилася до того, що їм вигідніше віддалитися, ніж залишившися наражатися на небезпеку і чинити опір численним ворогам. Але думка царів була воювати до останнього з ворогами, обороняючи свою країну. Хоч як там було, ні більшість не хотіла послухатися царів, ні царі більшості. Отже, перші вирішили без бою покинути країну загарбникам і тікати від них, а царі вирішили краще бути вбитими і похованими на батьківщині, але не тікати з більшістю, згадавши, як їм було добре тут і які муки спіткають їх, якщо вони втечуть разом із більшістю. Скоро вони прийняли такі рішення, вони розділилися, обидві їхні частини стали рівними в числі і вони почали битися між собою. І всіх, що в битві було вбито, кіммерійці поховали поблизу ріки Тірасу (і їхні могили і тепер ще можна там бачити). Там їх поховали і після того вони покинули країну. Згодом прийшли скіфи, знайшли країну незалюдненою і зайняли її.

12. Ще й тепер у Скіфії існують кіммерійські фортеці , кіммерійські переправи, є також і країна, що називається Кіммерією, є і так званий Кіммерійський Боспор.

Здається, кіммерійці, тікаючи від скіфів в Азію, оселилися на півострові, де тепер розташовано еллінське місто Сінопа . Очевидно також, що скіфи, переслідуючи їх, удерлися в Мідію, збившися з шляху. Бо кіммерійці весь час тікали вздовж моря, а скіфи, маючи праворуч від себе кавказькі гори, збочили з шляху в сторону суходолу і вдерлися до мідійської землі. Такий існує інший

переказ як в еллінів, так і у варварів.

13. Арістей, син Каістробія, проконнесець, в своєму епічному творі розповідає, що він, натхнений Фебом, прибув до ісседонів, а за ісседонами живуть одноокі люди арімаспи, а ще далі за ними є грифи, які охороняють золото , а там далі біля моря живуть гіпербореї . Всі вони, крім гіпербореїв, починаючи від арімаспів, постійно нападають на своїх сусідів. Арімаспи витіснили з країни ісседонів, а ісседони скіфів, а кіммерійців, які жили біля південного моря , скіфи змусили покинути країну. Отже, і цей переказ не узгоджується з тим, що розповідають скіфи про свою країну.

14. А звідки був цей Арістей , який склав такий епос, уже було сказано, а про те, що я чув про нього в Проконнесі і в Кізіку, я скажу. Кажуть, що Арістей був там за своїм народженням не нижчий за будь-кого з громадян. Зайшовши в Проконнесі до сукновальні, він там помер. Сукновал зачинив майстерню і пішов сказати родичам померлого. Вже в місті поширилася чутка про смерть Арістея, коли один кізікенець, що прийшов із міста Артакі, піддав сумніву правдивість цієї чутки, сказавши, що він зустрів Арістея, коли той ішов у Кізік, і навіть розмовляв із ним. І він наполягав на своєму сумніві, а родичі померлого прийшли до майстерні, маючи з собою все необхідне для похорону. Але коли вони відчинили майстерню, то не знайшли там ні живого, ні померлого Арістея. Згодом, коли минуло шість років, кажуть, Арістей з'явився в Проконнесі і склав там той твір, що його елліни називають тепер Арімаспією, а склавши його він зник удруге.

15. Оце кажуть у двох містах, а наступне мені сказали, відбулося в мешканців Метапонта в Італії за двісті сорок років після другого зникнення Арістея, як я підрахував, зіставивши те, що трапилося в Проконнесі з тим, що було в Метапонті.

Метапонтійці розповідають, що в їхню країну з'явився той самий Арістей і наказав їм спорудити жертовник Аполлонові , а біля нього поставити статую з ім'ям на ній проконнесця Арістея, бо, сказав він, лише до них італіотів, а більш ні до кого не приходив Аполлон і що сам він його супроводжував, але тоді, коли він супроводжував бога, він був круком . Так він сказав за словами метапонтійців і зник, а вони послали людей у Дельфи і запитали пророче святилище, що це за явище було тієї людини. Піфія відповіла їм, щоб вони послухалися і .зробили все, як їм було сказано тим явищем і, якщо вони його послухаються, це буде їм на добро.

Вони послухалися і все виконали. І справді, тепер біля статуї Аполлона стоїть ще одна статуя з ім'ям Арістея, а навколо ростуть лаврові дерева. Статую поставлено на агорі. Отже, досить тепер про Арістея того, що я сказав.

16. Що там далі на північ від цієї країни, про яку ведеться в мене оповідання, ніхто не знає нічого певного, бо сказати правду, я не міг ні від кого довідатися, хто б знав про це як самовидець. Отже, навіть і сам Арістей, про якого я розповів трохи вище, навіть і він у своєму творі повідомляє, що він не ходив далі від ісседонів, але про те, що там далі, він розповідає з чуток, додаючи, що так кажуть ісседони. Хоч як там було, я намагався в своєму дослідженні зайти якомога далі, і наводжу всі надійні відомості, які я чув.

17. Від гавані борісфенітів (бо вона розташована якраз посередині приморської частини всієї Скіфії), від неї і далі перший народ, котрий можна зустріти, це калліппіди , які є напів елліни і напів скіфи, над ними є інший народ, що називається алізонами. Вони і калліппіди взагалі мають такий спосіб життя, як і скіфи, але сіють і їдять пшеницю і

цибулю та часник і сочевицю та просо. Над алізонами живуть скіфи оратаї, які сіють пшеницю не для їжи, а на продаж . Ще далі над ними живуть неври, а далі на північ від неврів, наскільки я знаю, є незалюднена країна. Оці народності живуть уздовж ріки Гіпанія на заході від Борісфена.

18. Якщо перейти Борісфен, ідучи від моря, то спершу буде Гілея, а якщо йти ще вище, там живуть скіфи-землероби , яких елліни, що живуть уздовж ріки Гіпанія, називають борисфенітами, а самих себе ті елліни називають ольвіополітами. Отже, ці скіфи-землероби живуть на сході на відстані трьох днів шляху, і до ріки, що називається Пантікап , а на півночі на відстані, якщо пливти одинадцять днів, там джерела Борисфена. Далі країна, що над ними, це пустеля великих розмірів. За пустелею мешкають андрофаги , які є окремою народністю, яка не належить до скіфів. А далі за ними вже справжня пустеля і, наскільки я знаю, там нема іншого народу.

19. На схід від цих скіфів-землеробів, якщо перейти ріку Пантікап, у тій країні мешкають кочовики також скіфи, які нічого не сіють і не обробляють землі. Вся ця країна позбавлена дерев, за винятком Гілеї. Ці кочовики живуть на схід на відстані чотирнадцяти днів шляху і доходять до річки Герра.

20. За Герром простягається країна, що називається царською, і скіфи, які в ній живуть, найхоробріші та найчисленніші і вони вважають інших скіфів своїми невільниками. Вони на півдні сягають аж до Тсівріки, а на схід — до рову, що як я сказав, прокопали народжені від сліпих, і до гавані на Маєтідському озері, що називається Кремни. Деякі інші частини їхньої землі доходять до ріки Танаіда.

Вище на північ від царських скіфів мешкають меланхлайни , це вже інша народність, не скіфська. Вище від меланхлайнів, наскільки я знаю, є болота і незалюднена країна.

21. Якщо перейти ріку Танаїд, там уже не Скіфія, але перша її частина належить савроматам , які живуть у країні, що починається від затоки Маєтідського озера і простягається на північ на відстань п'ятнадцяти днів шляху, і вся ця країна позбавлена дерев і диких, і культурних. Над ними живуть будіни в країні, що вся заросла різними деревами.

22. Вище над будінами на півночі спершу простягається пустеля на відстань семи днів шляху, а за пустелею, якщо трохи ухилитися на схід, мешкають тіссагети , окрема і численна народність. Вони живуть полюванням. Поряд із ними живуть у тій самій країні ті, що називаються іюрки. І вони живуть полюванням, а полюють ось як. Дерев у них дуже багато в усій їхній країні і мисливець злізає на дерево і очікує. Кожен там має призвичаєного коня, що лягає на живіт, щоб не звертати на себе уваги. І кінь очікує так само, як і собака. Щойно мисливець побачить із дерева дичину, він стріляє в неї з луку, скочує на коня і переслідує її разом із собакою. Вище від них, якщо трохи ухилитися на схід, мешкають інші скіфи, які відокремилися від царських скіфів і згодом прийшли до цієї країни.

23. Отже, до країни цих скіфів, яку я описав, уся земля рівна з жирним грунтом , але далі вона кам'яниста і нерівна. Коли перейти на значну відстань від цієї кам'янистої землі, прийдеш до узгір'їв високих гір, де живуть люди, які, кажуть, усі від народження — і чоловіки і жінки — лисі, в них плоскі носи і великі підборіддя, вони розмовляють своєю мовою, але одягаються так, як скіфи, і годуються плодами якихось дерев. Дерево, плодами якого вони харчуються, називається понтійським і воно велике, розміром приблизно з смоківницю. На ньому ростуть плоди завбільшки з боби, а в них є кісточки. Коли ці плоди дозрівають, їх висипають на тканину і вичавлюють, а з них витікає густа і чорна рідина і її називають асхі. Вони її злизують або змішують її з молоком і п'ють, а з гущавини роблять пироги і їх їдять, оскільки в них мало худоби, бо в тих краях пасовища дуже вбогі. Кожен із них живе під деревом і взимку обгортає дерево білою непромокальною повстю, а влітку залишає дерево без повсті, їх не пригноблює ніхто з людей, бо їх

уважають за священних. Нема в них ніякої зброї. І по-перше, вони заспокоюють своїх сусідів, коли ті сваряться між собою, а по-друге, якщо хтось приходить до них, шукаючи притулку, то його ніхто не може скривдити. Цей народ називається аргіппаї.

24. До цих лисих ще досить відома країна і народи, що там біля них мешкають, бо іноді і скіфи заходять до їхньої країни і неважко одержати від них відомості, а також і від еллінів із гавані Борисфена та інших гаваней Понту. Ті скіфи, які заходять до них, обмінюються товарами, використовуючи при цьому сім товмачів із сіма мовами.

25. До країни цих людей, як я сказав, місцевості відомі, але далі на північ від цих лисих людей ніхто не може дати певних відомостей, бо шлях перегороджують високі недоступні гори , які людина не може перейти. Проте лисі люди розповідають, а я їм щодо цього не йму віри, ніби на цих горах живуть люди з козячими ногами, а якщо піти далі від них, то там є люди, що сплять шість місяців щороку , і цього я аж ніяк не можу припустити. Але щодо місцевостей на схід від лисих людей, то можна з певністю сказати, що там живуть ісседони. Проте щодо місцевостей, розташованих вище від лисих та від іс-седонів на півночі, ми нічого не знаємо, крім того, що розповідають ці люди.

26. Кажуть, що ісседони мають такі звичаї. Коли помирає чийсь батько, всі його родичі приносять баранину, потім готують жертвоприношення, дрібно шматують м'ясо і додають до нього і м'ясо померлого батька свого господаря, потім перемішують усе це м'ясо і влаштовують учту . Але з голови померлого вони виривають волосся, добре очищують її, позолочують її і тримають її в домі як дорогоцінність і приносять їй щороку великі жертви . Це робить син своєму батькові так, як елліни, коли справляють свято померлих батьків 3. Що ж до іншого, то ісседони славляться як справедливі люди і їхні жінки рівноправні з чоловіками .

27. Про них, як я сказав, є відомості, але про те, що там вище від них, про однооких людей і грифів, що охороняють золото, розповідають

ісседони, а від них про це довідуються скіфи і переказують іншим. Отже, від скіфів ми маємо ці відомості і однооких людей ми називаємо по-скіфському арімаспами , бо скіфською мовою аріма — це одне, а спу — це око.

28. В усій цій країні, яку я описав, зима настільки сувора , що нестерпний мороз триває вісім місяців, так що коли проллєш воду, то від цього на землі не буває болота, але коли розпалиш вогонь, може бути багнюка. Море замерзає, а також і ввесь Кіммерійський Боспор . І скіфи, що живуть по цей бік рову, переїжджають по льоду цілими громадами на своїх возах через протоку, до сіндів . Така сувора зима триває там вісім місяців без перерви, а впродовж інших чотирьох місяців там уже не так холодно. А зима в тих краях не схожа на зиму, яка буває в усіх інших краях, бо там у добу дощів не випадає багато опадів, але влітку весь час ідуть

дощі. І на той час, коли в інших краях гримить грім, у них його не буває, а влітку часто гримить грім. Якщо грім загримить узимку, то це вважають за небувале чудо. Так само, коли буває землетрус у Скіфії, чи влітку, чи взимку, це вважають за чудо. їхні коні добре витримують цю сувору зиму але віслюки і мули зовсім не витримують її, між тим як в інших краях під час морозів коні замерзають і здихають, але віслюки і мули витримують.

29. На мою думку, порода биків без рогів , що там живе, через це не має рогів.

Мою думку підтверджує і цей вірш із Гомерової "Одіссеї", в якому сказано: "їв Лівії, де завжди ягнята народжуються з рогами" (IV, 85). І добре це сказано, бо в жаркому кліматі роги швидко виростають. Навпаки там, де буває дуже холодно, в тварин або зовсім не ростуть роги, або ледве виростають.

30. Такі наслідки бувають від холоду в тих краях. Проте я не можу пояснити (бо моє оповідання від самого початку потребує відхилень), чому в усій Елеї не можуть народжуватися мули, хоча їхня країна зовсім не холодна і для цього не існує жодної іншої причини. Самі елейці кажуть, що в їхній країні не народжуються мули через якесь прокляття. А справа дійсно стоїть так, що коли настає час запліднюватися кобилам, елейці відводять їх до своїх сусідів і там залишають їх, щоб їх запліднили віслюки і вони завагітнили. Потім вони знову відводять їх до своєї країни.

31. Щодо пір'їв , про які кажуть скіфи, ніби все повітря буває повне ними і не можна нічого побачити перед собою і йти далі, то я маю таку думку. В північних краях цієї землі падає безперервно сніг і, звичайно, його менше влітку, ніж узимку, Отже, той, хто зблизька бачить, як падає густий сніг, зрозуміє, що я хочу сказати, бо сніг справді схожий на пір'я. І з приводу цієї суворої зими, північні частини цього материка не залюднені. Отже, я маю думку, що скіфи і їхні сусіди кажуть про пір'я, порівнюючи сніг із пір'ями. Оце, що я написав, таке розповідають про ті далекі краї.

32. Про гіперборeїв ні скіфи не розповідають нічого, ні інші люди, що живуть у тих краях, за винятком мабуть ісседонів. Але я гадаю, що і вони нічого не можуть розповісти, бо якби вони щось розповідали, то і скіфи могли б розповісти, як вони розповідають про однооких людей. Лише Гесіод розповідає про гіперборeїв, також і Гомер в "Епігонах" , коли правда, що Гомер написав цей епос.

33. Але далеко більше за всіх про них повідомлюють делосці, розповідаючи про те, що священні предмети , загорнуті в пшеничну солому, переносяться від гіперборeїв до Скіфії, а від Скіфії їх приймає кожен народ від своїх сусідів і відносить їх далеко в західні країни до берегів Адріатичного моря. Звідти їх відсилають на південь і першими серед еллінів їх одержують додонці, а від них ці предмети переносять до Малійської затоки і приставляють до Евбеї і від міста до міста їх посилають до Каріста. Проте звідти проминають Андрос З, бо карістій-ці

переносять їх просто на Тенос, а теносці на Делос. Отже, кажуть, що так ці священні предмети прибувають на Делос. Проте вперше гіпербо-реї послали двох дівчат, щоб вони принесли ці предмети, а їхні імена за словами делосців були Гіпероха і Лаодіка. Разом із ними для безпеки гіперборей, кажуть, послали як їхніх супутників п'ятеро чоловіків, яких тепер називають перфереями і вони користуються великою повагою на Делосі. І через те, що послані гіпербореями не повернулися до своєї країни, і вони, кажуть, вирішили, що їм невигідно, якщо завжди відбуватиметься таке з їхніми посланцями, що вони їх більше не побачать, і для цього вони переносять священні предмети загорнуті в пшеничну солому до своїх кордонів і передають їх своїм сусідам із дорученням передати їх далі іншому народові. Так, кажуть, посилають оці предмети і вони доходять до Делосу.

І я сам знаю такий звичай, я хочу сказати тут, що фракійські жінки і жінки пайонів, коли приносять жертви цариці Артеміді, виконують священний обряд із пшеничною соломою.

34. Отже, наскільки я знаю, так роблять ці жінки. А на честь тих дів, що прибули від гіпербореїв і померли на Делосі, дівчата і юнаки на Делосі стрижуть своє волосся . Дівчата до свого одруження відрізують прядку свого волосся, обвивають її навколо веретена і кладуть на могилу тих двох дів (могила є в храмі Артеміди, ліворуч від входу, а над могилою посаджено маслину), і делоські юнаки обвивають, яке там у них є волосся, навколо зеленої гілки і кладуть її там на могилу .

Отаку шану віддають мешканці Делосу цим двом дівам.

35. Сами делосці кажуть ще, що Арга і Опіда , дочки гіпербореїв, прибули колись звідти на Делос ще до Гіперохи та Лаодіки. Ці названі, кажуть, прийшли принести дари за обітницею для полегшення пологів , а Арга і Опіда прибули разом із обома богами і що їм віддають вони ще й іншу шану. Отже, делоські жінки збирають священні дари, називаючи їхні імена в гімні, який склав один лікієць Олен . Від них навчилися острів'яни та іонійці співати гімни на честь Арги і Опіди, називаючи їхні

імена і збираючи священні дари, а коли вони палять на жертовнику стегна жертовних тварин, то попіл від них вони сиплять на могилу Опіди і Арги, і так відбуєваться це жертвоприношення. (Цей Олен прибув із Лікії і склав іще інші давні гімни, що їх співають на Делосі). Могила цих дів міститься за храмом Артеміди на його східній стороні, дуже близько від бенкетного залу кеосців.

36. Досить уже того, що я сказав про гіпербореїв. Я не переказуватиму казки про Абарія , нібито він був гіперборeєм і носився по світу з своєю славнозвісною стрілою, зовсім нічого не ївши. Якщо існують гіпербореї, тоді існують також і гіпернотії. Проте мені хочеться сміятися, коли я бачу, як багато людей до цього часу креслять карти землі, але ніхто з них не може по суті визначити форму світу . Це вони зображують Океан, який обтікає навколо землі, котра зовсім округла, ніби окреслена циркулем, і вони уявляють собі Азію рівною Європі. Так, я тепер у небагатьох словах покажу, якої величини кожна з них і яку форму має кожна.

37. Країна, де мешкають перси, простягається на півдні аж до південного моря, до так званого Червоного моря . Вище від них на півночі живуть мідяни, вище від мідян живуть саспейри, а вище від саспейрів — колхі, країна яких доходить до Північного моря , що в нього вливається річка Фасіс. Ці чотири народності мешкають від моря і до моря.

38. Звідси на заході розташовані два півострови і вони спускаються в море, і я їх опишу. Один із цих півостровів на півночі починається від Фасіса і тягнеться вздовж узбережжів Понту і Геллеспонту до Сігея в Троаді, а на півдні цей півострів починається від Міріандійської затоки, що є поблизу Фінікії, і тягнеться вздовж моря до Тріопійського мису. На цьому півострові живуть тридцять народностей.

39. Такий один із цих півостровів. Інший починається від Персії і тягнеться до Червоного моря. Перша там є Персія, з якою сусідить Ассірія, а з нею Аравія. І нарешті він закінчується, але тільки так кажуть

— біля Аравійської затоки, до якої Дарій довів канал від Нілу. Між Персією і Фінікією є широкий і великий простір. А далі від Фінікії цей півострів простягається від нашого моря вздовж Сірійської Палестини і Єгипту, де і закінчується . На ньому живуть лише три народності .

40. Така форма Азії, якщо почати від Персії і йти далі на захід. А за країнами персів, мідян, саспейрів і колхів у бік світанку, та сходу сонця, ці країни з одного боку обмежує Червоне море , а на півночі Каспійське мере і ріка Аракс, яка тече в той бік, де сходить сонце. Азія заселена аж до Індії. Але землі на схід від Індії вже пустельні. І ніхто вже не може сказати, яка там справді місцевість. Отака і такої величини Азія.

41. Лівія є на іншому півострові, бо Лівія безпосередньо йде за Єгиптом. Там біля Єгипту цей півострів вузький, бо від нашого моря до Червоного відстань становить сто тисяч оргій, що дорівнює тисячі стадіям. Але від цієї вузької частини півострів, що називається Лівією, стає широким.

42. Я не можу зрозуміти тих, хто відокремили і встановили межі Лівії, Азії і Європи , бо різниця між ними немала. За своєю довжиною Європа рівна цим обом, а щодо ширини, я гадаю, що її не можна порівняти з ними. Те, що ми знаємо про Лівію, доводить, що її оточують моря, крім тієї частини, яка межує з Азією.

Першим це довів, наскільки я знаю, єгипетський цар Неко. Він, коли припинили роботи для прокладання каналу від Нілу до Аравійської затоки, послав фінікійців на кораблях, наказавши їм повертаючись пропливти через Гераклові стовпи в Північне море і так прибути до Єгипту. Отже, фінікійці вирушили з Червоного моря і припливли до Південного моря . Коли наставала осінь, вони приставали до якоїсь частини Лівії і там обробляли землю. А діждавшися врожаю пшениці, пливли далі.

Так минуло два роки і на третій вони обігнули Гераклові стовпи і прибули до Єгипту. І вони розповідали — я цьому не вірю і хай цьому вірить хтось інший,— що коли вони пливли навколо Лівії, то сонце було в них із правої руки.

43. Так уперше було досліджено цей материк. Карфагеняни запевняють, що він оточений морями, бо Ахеменід Сатасп, Теаспіїв син, не спромігся пропливти навколо Лівії, незважаючи на те що з такою метою його було послано, але він спершу злякався, що доведеться дуже довго пливти і, по-друге, що береги там пустельні, і повернувся, не виконавши наказу, який дала йому його мати. Він зґвалтував одну дівчину, дочку Зопіра , Мегабізового сина. І оскільки за такий вчинок цар Ксеркс наказав посадити його на кіл, Сатаспова мати, яка була сестрою Дарія, своїм проханням урятувала йому життя, сказавши, що призначить йому гіршу кару, ніж ця. Отже, вона змусить його обігнути на кораблі Лівію і потім зайти в Аравійську затоку. З такою умовою Ксеркс погодився і Сатасп прибув у Єгипет, найняв там корабель і моряків і поплив до Гераклових стовпів. Потім пройшов протокою, обігнув лівійський мис, що називається Солоент , і пішов далі на південь. Проплив він багатьма морями і провів там багато місяців, але оскільки попереду ще була більша частина подорожі, він завернув назад і повернувся до Єгипту. Звідти він прийшов до царя Ксеркса і, описуючи найвіддаленіші краї, він розповів, що приплив до берега пігмеїв, які одягаються в червоні одяги, але коли Сатасп із супутниками пристали до їхнього берега, ті залишили, тікаючи, свої домівки і подалися в гори. Мандрівники зайшли в їхні хатини, але не взяли звідти нічого, крім тварин. Він додав ще, що він не спромігся пропливти навколо Лівії, бо його корабель зупинився і далі не можна було пливти. Але Ксеркс не повірив

йому, що він каже правду, і через те, що він не виконав даного йому наказу, посадив його на кіл, підтвердивши призначену перед тим Сатаспові кару. Один із євнухів Сатаспа щойно довідався про смерть свого господаря, втік, захопивши багато скарбів, на Самос. Ці скарби в

нього відібрав один самосець. Я знаю його ім'я, але нехай уже буде так, я не назву його імені.

44. Більшу частину Азії відкрив Дарій. Він хотів довідатися, де вливається в море ріка Інд, а це така друга ріка серед усіх рік, де водяться крокодили . Для цього він послав на кораблях людей, яким він найбільш довіряв у тому, що вони скажуть йому правду, і серед них був один каріандієць, Скілак . Вони вирушили з міста Каспатіра і з Пак-тіїки і пливли за течією ріки до моря в напрямі до світанку і до сходу сонця. Прибувши до моря, вони повернули на захід і за двадцять дев'ять місяців прибули до того місця , з якого єгипетський цар послав фінікійців, щоб вони пропливли навколо Лівії, як я сказав вище. Після цього плавання Дарій підкорив індійців і засвоїв це море. Так було доведено, що всі інші частини Азії, крім тих, які розташовані там, де сходить сонце , схожі на Лівію.

45. Щодо Європи, ніхто напевне не знає, чи ті її частини, що розташовані на сході і на півночі, обмиваються морем. Відомо, що за своєю довжиною вона майже перевершує два інших материки. Я також не можу пояснити, чому земля, що становить один суходіл, одержала три назви і саме від імен жінок. Крім того, чому для них установлено за межі Ніл, ріку Єгипту, і Фасіс у Колхіді (інші встановлюють як межі ріку Танаїд, що вливається в Маєтіду і Кіммерійський Боспор), не міг я також дізнатися про імена тих, що встановили такі межі і звідки вони взяли такі назви. Звичайно багато еллінів кажуть, що Лівія одержала назву від імені однієї тубільної жінки Лівії, а Азія має назву від імені Прометеєвої жінки Азії. Лідійці вважають за своє це ім'я і що Азія отримала назву від імені Азія, онука Мана і сина Котія, а не від Прометеєвої Азії. Від нього і одну частину Сардів було названо асіадами. Щодо Європи ніхто не знає, чи обмивається вона навколо морем і звідки вона одержала це ім'я, і ми не знаємо, хто їй його дав, якщо не скажемо, що ця країна одержала ім'я від Європи з Тіра і перед тим, звичайно, була безіменною, як і два інших материки. Проте Європа, здається, була з Азії і не прийшла до цієї країни, що тепер називається еллінами Європою, але з Фінікії прибула на

Кріт, а з Кріту в Лікію. Оце і є все, що я міг сказати про це питання. Отже, ми залишимо все це таким, як воно є.

46. На берегах Понту Евксіну, куди готувався вирушити в похід Дарій, живуть порівняно до всіх інших країн найменш освічені народи, за винятком скіфів. Бо серед племен у припонтійських краях ми не можемо назвати жодного, що було б відоме своєю мудрістю, і не знаємо нікого, хто б уславився своїм розумом, крім скіфської народності і Ана-харсія. Скіфське плем'я дуже розумно винайшло щось, чого нема в інших, вельми важливе для життя людей, наскільки я розумію. Що ж до всього іншого, то я їм не заздрю. Це найважливіше, що вони винайшли, а саме, що ніхто з тих, які нападали на них, не врятувався, і ще, коли вони не хочуть, щоб їх знайшли завойовники, скіфів неможливо зустріти. І справді люди, що не мають ні міст, ні фортець, але кочують, будучи вершниками і лучниками , які не займаються землеробством, а скотарством, житла яких на возах, як можуть такі люди бути переможеними, як можна до них наблизитися? 47. Це вони винайшли і тому, що їхня країна сприятлива для цього, і, крім того, їм допомогають ріки. їхня країна рівнинна і рясніє травою і зрошується водою багатьох річок, яких стільки, скільки каналів у Єгипті. Я назову тепер ті з них, які найбільш відомі і судноплавні від самих своїх джерел. Це Істр , що має п'ять гирлів, а потім Тірас, Гіпаній, Борісфен, Пантікап, Гіпакірій, Герр і Танаід. А тепер іще про течію цих річок.

48. Істр серед усіх відомих мені річок найбільша ріка і вода і в ньому однакова і взимку, і влітку. Це перша з заходу ріка Скіфії і через те, що в неї вливаються інші річки, вона стає дуже великою, її притоки, що роблять її великою, такі: по-перше це п'ять, що течуть у Скіфії:, одна, яку скіфи називають Пората , а елліни — Пірет, ще інші — Ті-арант, Арар, Напарій і Ордесс. Перша названа мною притока — велика і тече на схід , зливаючи свої води з Істром, друга названа — Тіарант, вона тече в напрямі приблизно на захід і невелика, нарешті Арар, Напарій і Ордесс течуть між попередніх і вливаються в Істр. Ці річки протікають у Скіфії і всі разом збільшують води Істру. А з країни агатірсів тече річка Марій і з'єднується з Істром.

49. Із верховин Гайму ' течуть три інші великі ріки в напрямі на північ і вливаються в Істр: Атлант, Аврант і Тібісій. Через Фракію і країну фракійського племені кробізів течуть Атрій, Ной і Артан і вливаються в Істр. Із країни пайонів і з гори Родопи витікає річка Скій, що перетинає по середині Гайм і вливається в Істр. Із Іллірії витікає ріка Ангр, що тече рівниною трібаллів і вливається в річку Бронг, а Бронг — в Істр. Отже, і ці дві значні ріки приймає в себе Істр. Із країни, що над омбріками, річка Карпій і ще інша Альпій, течуть на північ і вливаються в нього. Треба замітити, що Істр перетинає всю Європу від країни кельтів, які разом із кінетами 4 живуть на крайньому заході Європи.

Перетявши всю Європу, він на краю Скіфії вливається в море.

50. Отже, через те, що названі ріки і ще й інші, які приносять йому свої води, Істр стає найбільшою з рік, бо якщо порівняти їх окремо одну з одною щодо кількості води, то Ніл матиме перевагу. Бо, як я сказав, у нього не вливається жодна річка, жодне джерело, які могли б збільшити його води. А Істр і взимку і влітку має однаковий рівень води, як на мене, ось через що: взимку він такий, як завжди, і майже не збільшує свій звичайний рівень, бо в тих краях узимку випадає мало дощів, але сніг падає постійно. А влітку сніг, що випав узимку і його було дуже багато, тане і вода з усіх боків ллється до Істру. Отже, цей сніг, що тане і ллється в нього, саме він збільшує його води, а разом із ним рясні і раптові дощі, бо там і влітку йдуть дощі. І наскільки більше води притягає до себе сонце влітку, ніж узимку, настільки влітку більше води вливається в Істр, ніж узимку.

Коли порівняти ці два явища, то вони врівноважують одне одного і наслідком цього є те, що Істр має завжди однакову кількість води.

51. Отже, одна з рік Скіфії — це Істр. Далі за нею йде Тірас , який тече з півночі, витікаючи з великого озера, що відмежовує землю скіфів від землі неврів. Біля гирла його живуть елліни, так звані тіріти.

52. Третя ріка — це Гіпаній, її джерело в Скіфії і починається вона з великого озера, навколо якого пасуться дикі білі коні. І правильно називають це озеро матір'ю Гіпанія. Отже, з нього витікає ріка Гіпаній і на відстані п'яти днів шляху в ньому ще небагато води і його вода солодка, але після того на відстані чотирьох днів шляху від моря його вода стає дуже гіркою . Це тому, що в нього вливається одне гірке джерело, яке хоч і зовсім мале, але дуже гірке і його вода змішується з водою Гіпанія, що є великою рікою серед малих, і це джерело надає його воді такий смак. Це джерело є на межі країн скіфів — землеробів і алізонів.

Назва цього джерела і місцевості, звідки витікає його вода, по-скіфському Ексампай , а по-еллінському — Священні шляхи. Тірас і Гіпаній у країні алізонів не дуже віддаляються один від одного, але звідти і далі кожен із них розходиться з іншим і відстань між ними розширюється.

53. Четверта ріка — це Борісфен . Вона найбільша серед них після Істру і, на мою думку, вона найбільш корисна для людей не лише серед інших рік Скіфії, але і взагалі всіх інших, крім єгипетського Нілу, бо з ним не можна зрівняти жодну іншу ріку. Отже, серед інших рік Борис-фен найбільш корисний людям, бо навколо нього найкращі і найбільш поживні пасовища для худоби і дуже багато в ньому риби, приємної на смак, і вода в ньому дуже чиста, порівняно до інших із каламутною водою і ниви навколо нього чудові, а там, де не засіяно, виростає висока трава. А в його гирлі відкладається багато солі. І великі риби в ньому без колючих кісток, що їх називають антакаями . Для харчування ця ріка дає ще і багато чого іншого, гідного всякої уваги. Через сорок днів плавання до місцевості, яка називається Герр, відомо, що він тече з півночі, але звідти вище ніхто не може сказати, якими країнами він протікає. Однак встановлено, що тече він через пустелю, доки не досягає країни скіфів-землеробів. Справді, ці скіфи живуть на його берегах на відстані десяти днів плавання. Лише про джерела цієї ріки і Нілу я не можу сказати, де вони є, й гадаю, що і ніхто інший з еллінів не може цього сказати. Там, де Борісфен наближується до моря, з ним з'єднується Гіпаній, що

вливається в те саме мілководдя. Вузька смуга суходолу, що утворюється між цими ріками, називається мисом Гіпполая і на ньому побудовано святилище Деметри . А за святилищем на березі Гіпанія живуть борісфеніти.

54. Оце що можна сказати спочатку про ці ріки. Після них тече п'ята ріка, що називається Пантікап , що бере початок на півночі і витікає з одного озера, і між ним і Борісфеном живуть скіфи-землероби, а гирло його в Гілеї, де, огинаючи її, він зливається з Борисфеном.

55. Шоста ріка — це Гіпакірій, що починається від озера, тече країною скіфів-кочовиків і вливається в море біля міста Каркінітіди, залишаючи праворуч від себе Гілею і так званий Ахіллесів шлях.

56. Сьома ріка— Герр, яка відокремлюється від Борисфена в тому місці, до котрого є відомий Борисфен. В тому місці вона починає віддалятися від нього і має таку саму назву, як і та країна. Герр, прямуючи до моря, відділяє країну скіфів-кочовиків від царських скіфів і вливається в Гіпакірій.

57. Восьма ріка, як я сказав,—це Танаїд, що тече від півночі, витікаючи з великого озера, і вливається в ще більше озеро, яке називається Маєтідським.

Воно відокремлює царських скіфів від саврома-тів. У Танаїд, у його середині, вливається ще одна річка під назвою Гіргій.

58. Отже, цими річками обдарована Скіфія. Я називаю лише найвідоміші серед них.

Трава, яку їсть худоба в Скіфії, найбільше з інших вироблює в собі жовч. Коли вительбущують тварин, то кожний може в цьому переконатися.

59. Отже, все найважливіше скіфи мають у повному достатку. Що ж до іншого, то звичаї в них такі. Богів вони шанують лише таких: найбільш за всіх — Гестію, потім Зевса і Гею, яку вважають за дружину Зевса. Після цих — Аполлона,

Афродіту, Уранію і Арея. Цих богів шанують усі скіфи, а ті, що називають їх царськими скіфами, приносять жертви ще й Посейдонові. Скіфською мовою Гестія називається Табіті, Зевс, дуже правильно на мою думку, називається Папай, Гея називається Апі, Аполлон — Ойтосір, Афродіта Уранія — Аргімпаса, а Посейдон — Тагімасад. Статуй, жертовників і храмів вони за звичаєм не споруджують, за винятком Арея : для нього вони це роблять.

60. Жертвоприношення всі вони роблять однаково під час усіх свят у такий спосіб.

Жертовна тварина стоїть із двома зв'язаними передніми ногами, а жрець стоїть позаду від тварини, тягне за кінець мотузки, перекидаючи тварину, коли та падає.

Він звертається до божества, якому приносить жертву, а потім обкручує навколо шиї тварини зашморг, устромляє в нього ціпок, крутить у всі боки і так задушує, не запалюючи вогню, не посипаючи борошном і не роблячи зливань. І коли він вже задушить тварину і обдере шкуру, починає куховарити.

61. Оскільки в скіфській землі не вистачає дров, то тамтешні мешканці вигадали ось що, щоб варити м'ясо. Коли вони остаточно обдеруть шкуру тварини, знімуть м'ясо з кісток, потім, якщо вони мають казани, а тамтешні казани дуже нагадують лесбоські кратери, лише вони далеко більші за них, кидають в них м'ясо і після цього розпалюють під казаном кістки жертовних тварин і варять м'ясо. Але коли вони не мають казанів, то закладають усе м'ясо в шлунки тварин, наливають туди води і під шлунками запалюють кістки. Вони горять дуже добре, а

в шлунках уміщується все м'ясо без кісток. І в такий спосіб сам бугай варить своє м'ясо, а також і всі інші тварини кожна варить своє м'ясо. Коли звариться м'ясо, тоді той, що приносить жертву, як присвяту богові, кидає перед собою якусь частину м'яса і тельбухи. Приносять вони в жертву й інших тварин і переважно коней .

62. Отже, так приносять вони жертви всім богам і всяких таких тварин, але Ареєві вони приносять жертви в інший спосіб. В центрі області кожного народу існує священна споруда для Арея, яку вони роблять ось як: накладають в'язанки хмизу завдовжки і завширшки до трьох стадій, але не дуже високі. На них влаштовують чотирикутну площадку, три сторони якої стримчасті, а на четверту можна зійти.

Щороку вони накладають на цю споруду сто п'ятдесят возів хмизу , бо через непогоду вона постійно осідає. В таку купу хмизу кожен народ встромляє старий залізний меч, який є символом Арея. Цьому мечу вони щороку приносять у жертву овець та коней, крім тих жертв, що вони їх приносять іншим богам. А йому вони приносять ще таку жертву. Із кожної сотні ворогів, узятих у полон живими, вони вибирають одного і приносять його в жертву, але не так, як овець. Спершу вони ллють вино на голови, а потім ріжуть людей над посудиною і відносять кров на вершину тієї купи хмизу і обливають кров'ю меч . Туди наверх вони відносять кров, а внизу біля священної споруди роблять таке. В усіх зарізаних людей вони відрубують разом із плечем правицю і кидають відрубане в повітря і, закінчивши всі обряди, відходять. А рука, куди впаде, там і лежить, а окремо від неї труп зарізаної людини.

63. Отакі в них бувають жертвоприношення, але свиней вони не приносять у жертву і навіть не розводять їх у своїй країні.

64. Щодо їхніх звичаїв на війні, то встановлено таке: першого ворога, якого вб'є скіф, він п'є його кров, а скількох інших він ще вб'є в битві, то приносить до царя їхні відтяті голови. За кожну голову йому дозволяється одержати щось із трофеїв, а якщо не принесе голови, це йому не дозволяється; Ось як скіф здирає шкіру з голови ворога: він

надрізує шкіру навколо голови там, де вуха, бере голову, трусить її, щоб відокремити від черепа, потім бере бичаче ребро і розгладжує шкіру. Після цього він використовує її як рушник і для вуздечки свого коня, на якому він їздить, вішає її і пишається нею. Бо той, у кого більше таких рушників, уважається за відважнішого воїна. Багато хто з них із шкіри ворогів шиють собі плащі і носять їх як шкіряний одяг. Багато із них із шкіри мертвих ворогів, здертої з правиці з нігтями, роблять собі чохли для сагайдаків. Адже людська шкіра досить щільна і блискуча і мабуть від усіх інших вирізняється своїм блиском і білим кольором. Багато хто здирає шкіру з усієї людини, натягає її на дерев'яну раму і возить її з собою, гарцюючи на коні.

65. Отже, такі в них встановлено звичаї. А з головами не всіх ворогів, але з найненависніших, вони роблять таке. Кожен із них, відпилявши все, що нижче від бровей, очищує череп. І якщо цей скіф бідняк, він лише обтягує ззовні череп сирицевою бичачею шкірою і використовує його як чашу, а якщо він багатій, то він також іззовні обтягує шкірою, а зсередини позолочує його і використовує як чашу для вина. Роблять вони так і з черепами своїх родичів, коли вони посваряться між собою і хтось із них на суді в царя візьме гору над іншим. Коли приходять гості, яких шанують господарі, то їм підносять ці черепи і кажуть, що хоча ті були їхніми родичами, але їм довелося з ними воювати і господар вийшов із війни переможцем. Така перемога вважається в них за подвиг.

66. Один раз на рік кожен правитель області, змішавши вино з водою в кратері, дає пити тим скіфам, які повбивали ворогів, а ті, хто цього не зробили, не п'ють цього вина, але, присоромлені, сидять осторонь: бо для скіфів це найбільша ганьба. А ті, які повбивали дуже багато ворогів, тримають аж два келехи і з обох п'ють.

67. У Скіфії є багато ворожбитів, які ворожать їз горстками лозин , а саме: приносять їх дуже багато, розкладають на землі, розв'язують ці горстки і, поклавши кожну окремо, пророкують і продовжуючи пророкування, знову збирають їх по одній і складають до купи. Такий

спосіб ворожити успадковано ними від предків. А енареї, андрогіни , твердять, що мистецтву ворожби їх навчила Афродіта. Вони ворожать із липовою корою. Спершу розрізують її на три смуги, а потім накручують їх на пальці, розкручують і так ворожать.

68. Коли захворює скіфський цар, він кличе до себе троїх ворожбитів із найбільш уславлених і вони ворожать так, як я сказав. І після того роблять переважно такий висновок, ніби такий чи такий порушив клятву, яку виголосив біля царського вогнища, і називають когось із громадян. У скіфів існує звичай присягатися біля царського вогнища, якщо йдеться про дуже важливу присягу. І одразу хапають названого і відводять туди, де скажуть, що він порушив свою клятву, і ворожба ясно показує, що він, заприсягавшися біля царського вогнища, порушив присягу і через це захворів цар. Проте він уперто заперечує, що порушив присягу, і категорично протестує. Отже, коли він заперечує, цар запрошує інших ворожбитів.

І коли й вони, подивившися на свої прутики, визнають його за порушника клятви, тоді йому негайно відрубають голову, а його майно за жеребом розподілюють перші ворожбити. Проте, якщо ворожбити, що прийшли потім, виправдовують його, приходять ще й інші ворожбити. Отже, коли більшість із них визнають його невинуватим, тоді виноситься рішення вбити тих перших ворожбитів.

69. Ось в який спосіб їх умертвляють. Наповнюють віз купою хмизу і запрягають у нього биків. Потім зв'язують ворожбитам руки за спиною затикають їм роти і засовують їх у хмиз, підпалюють його і женуть биків налякавши їх. Звичайно, багато биків згорають разом із ворожбитами але багато врятовується, хоч і підпалені, коли згорає дишел, до якого їх запряжено. У такий описаний мною спосіб спалюють ворожбитів і з інших причин, називаючи їх лжепророками. Кого засудить на смерть цар, то і їх дітей не щадить, синів убиває, а дочок залишає живими.

70. Коли скіфи складають угоди з клятвами, то роблять це в такий спосіб: наливають у великий глиняний глек вина і змішують його з

кров'ю із стегнів обох, що складають угоду. Так роблять вони, злегка надрізуючи тіло вістрям або дряпаючи ножем. Потім занурюють у глек меч, стрілу, сокиру і дротик і, зробивши це, кажуть багато молитов і нарешті п'ють із глека і ті, що складають угоду, і найзнатніші з тих, що їх супроводжують.

71. Могили їхніх царів розташовано в місцевості Геррів, в тому місці, до якого Борісфен судноплавний, пливучи від моря. Там, коли помирає їхній цар вони викопують у землі велику чотирикутну яму, беруть уже підготовленого померлого, вкривають його тіло воском (перед тим очищують від нутрощів його черево), наповнюють його перетертим купрієм , кмином, насінням селери, кропом, потім зашивають черево, кладуть покійника на віз і перевозять його до іншого племені.

Ті, до яких привозять померлого, роблять те саме, що й царські скіфи: відрізують кінчик вуха, стрижуть на голові волосся, дряпають в різних місцях рамено, вкривають синцями лоб і ніс і проколюють стрілою ліву руку. Звідти на возі труп царя перевозять ще далі до підвладного їм племені, а ті, до яких його перед тим привозили, супроводжують його. І коли так вони об'їздять із покійником усі племена, вони прибувають у країну Геррів, яка є областю останнього підвладного їм племені і місцем поховання царів. Потім, помістивши покійника на підстилку в могильному склепі, встромлюють у землю з усіх боків від покійника списи, а над ними кладуть деревини і вкривають його очеретяними матами. В просторому приміщенні склепу ховають одну з його наложниць, яку перед тим задушили, його чашника і куховара, конюха, особистого слугу, вісника і його коней, а також певну частину його речей і так само золоті чаші (срібла та міді вони зовсім не використовують). Коли вони все це зроблять, то насипають землю і споруджують великий курган, намагаючись зробити його найвищим.

72. Коли минає рік, вони влаштовують нове святкування. Вибирають найкращих слуг із тих, що залишилися (всі вони скіфи з народження, бо ті, що служать цареві, він їх сам обирає собі, а рабів він собі не купує), отже, з цих слуг п'ятдесят вони задушують і до того ще п'ятдесят коней

із найкращих. У них виймають шлунок, очищують його всередині, наповнюють соломою і зашивають. Ставлять на дві деревини половину колеса внутрішньою стороною доверху, а іншу половину кладуть на інші дві деревини. І таких деревин вони встромлюють у землю багато. Потім пропускають крізь тіло коня товсту жердину як до шиї і підіймають коня на колеса так, щоб передні колеса підтримували плечі коней, а задні біля стегнів підтримували черево. Обидві ноги звисають, не досягаючи землі. На коней нав'язують віжки та вуздечки, тягнуть наперед і прив'язують до колів.

Після того тих п'ятдесят задушених юнаків, про яких я казав, саджають кожного на

коня в такий спосіб: кожному покійникові вздовж хребта встромлюють пряму жердину аж до шиї. Внизу частина цієї жердини стирчить і її вставляють у дірку в жердині, якою простромили коня. Цих вершників розміщують навколо кургану і йдуть геть.

73. Так вони ховають своїх царів, а інших скіфів, коли ті помирають, найближчі родичі кладуть на вози і перевозять їх до домів приятелів. І кожен із них приймає їх і частує всіх, хто супроводжує померлого, водночас підносячи йому всі ті страви, якими частує і живих. Отак сорок днів возять незнатних людей, а вже потім їх ховають. Після похорону скіфи очищуються. Спершу вони змазують голову якоюсь мастю, змивають її, а після того очищують і все тіло: ставлять три жердини, нахиляючи одну до одної і обгортають їх товстою вовняною тканиною, закривають нею все навколо, ставлять усередину такого намету з жердин і тканини посудину, а в неї кидають розпечені камені.

74. В їхній країні добре ростуть коноплі, схожі на льон, хоч не дуже товсті й високі. Порівняно до льону ці коноплі кращі, їх сіють, але вони і самі виростають. Із них фракійці шиють собі одяги, зовсім схожі на льняні. І той, хто не має досвіду, не зможе розрізнити, чи ці одяги з льону, чи з конопель. А той, хто ніколи в своєму житті не бачив конопляну тканину, повірить, що одяг зроблено з льону.

75. Отже, насіння цих конопель беруть скіфи, потім залізають під вовняні тканини і сиплять насіння на розпечене каміння і насіння, падаючи на каміння, горить, димить і дає пару таку густу, що подібної до неї не буває в жодній еллінській паровій лазні. І скіфи, задоволені паровою лазнею, кричать радіючи. Отака в них лазня, бо вони, звичайно, зовсім не миють свого тіла водою, їхні жінки змочують шерехатий камінь і на ньому розтирають кипарисову деревину, також кедрову деревину та ладан і потім цією густою рідиною змазують усе тіло та обличчя. І від цього вони, по-перше, приємно пахнуть, а по-друге, коли вони потім знімають шар цієї масті, їхня шкіра стає чистою і блискучою.

76. Вони всіляко уникають запозичати іноземні звичаї жодного народу і зокрема еллінські звичаї, як це доводять випадки з Анахарсієм і потім із Скілом.

Анахарсій об'їздив колись більшу частину світу. Під час своїх подорожей він набрався багато мудрості, а потім повернувся до своєї країни, до Скіфії.

Пропливши кораблем через Геллеспонт, він приплив до Кізіка, і побачивши, як кізікенці святкують величне свято на честь Матері богів , Анахарсій дав урочисту обітницю Матері богів, якщо він повернеться живий і здоровий на свою батьківщину, принести жертву, так само, як він бачив у кізікенців, і що він улаштує всеніч-не святкування. Коли він прибув у Скіфію, то заглибився в так звану Гілею (ця країна розташована поблизу Ахіллесового шляху і вся вона заросла різноманітними деревами). Отже, туди заглибився Анахарсій і почав справляти свято з усіма обрядами на честь богині, тримаючи в руках тимпан і навісивши на себе священні зображення. Коли він справляв ці обряди, його побачив один скіф і повідомив про це царя Савлія. Прибув туди і сам цар і ледве побачив Анахарсія, що справляв там обряди, вистрілив у нього з лука і вбив його. І тепер, коли хтось спитає скіфів про Анахарсія, вони твердять, що не знають його, саме через те, що він відвідав Елладу і справляв іноземні обряди. Проте мені розповів Тімн , представник Аріапейта, що Анахарсій із боку батька був дядьком

Ідантірса, скіфського царя , і сином Гнура, внука Спаргапейта і сина Ліка. Якщо таке було походження Анахарсія , то його вбив його брат, бо Ідантірс був сином Савлія, а Савлій був тим, хто вбив Анахарсія.

77. Незважаючи на це, я чув також і ще інший переказ від пелопоннесців, ніби скіфський цар послав Анахарсія в Елладу, щоб він там навчався, і що скоро той повернувся, він розповів тому, хто його послав, що всі елліни стараються придбати всілякі знання, за винятком лакедемонців, але лише вони здатні розумно розмовляти. Але такий переказ даремно вигадали самі елліни. Справді, та людина загинула такою смертю, як я розповів вище. Отже, він загинув через те, що хотів завести іноземні звичаї, і через те, що спілкувався з еллінами.

78. Багато, навіть дуже багато років після того, таке саме сталося з Скілом, сином Аріапейта. Отже, в Аріапейта, царя скіфів, серед інших його дітей, народився Скіл. Він народився від матері істріянки , а не від тамтешньої жінки, і його мати навчила його еллінської мови та еллінської грамоти. Згодом, за деякий час Аріапейта підступно вбив Спарга-пейт, цар агатірсів, і Скіл одержав царську владу і разом із нею і жінку свого батька, яку звали Опойя. Ця Опойя була скіфянкою і від неї народився Орік, син Аріапейта. Скілові, хоч він і був царем скіфів, не подобався скіфський спосіб життя, і зокрема порівняно з еллінськими звичаями, які він засвоїв унаслідок свого виховання, і ось що він зробив. Щоразу коли він приводив скіфське військо до міста борісфені-тів (а ці борісфеніти кажуть, що вони мілетяни), отже, щоразу, коли він приходив до них, Скіл залишав своє військо в передмісті, а сам заходив у місто і наказував зачинити брами, знімав із себе скіфський одяг 3 і надягав еллінський і в ньому походжав на вгорі без почту і без списоносців і без усіх інших супутників (а брами охороняли, щоб його не побачив ніхто з скіфів у цьому одязі) і в усьому іншому він наслідував еллінський спосіб життя і приносив жертви богам за еллінськими звичаями. Він залишався в місті протягом одного місяця або й більше, а потім надягав скіфський одяг і відходив. Так він робив звичайно багато разів і навіть побудував собі палац у місті борісфенітів і помістив у ньому тамтешню жінку.

79. Оскільки судилося йому спіткати нещастя, то сталося це з ним із такого приводу. Він побажав бути присвяченим у містерії Вакхічного Діоніса. Але саме на той час, коли він зібрався бути присвяченим, сталося жахливе явище. У Скіла був у місті борісфенітів великий і розкішний палац із великим подвір'ям, про який я казав уже трохи вище, навколо якого були розставлені мармурові сфінкси і грифи.

В цей палац бог жбурнув блискавку. Весь цей палац згорів, але, незважаючи на це, Скіл продовжував святкувати. Скіфи ганять еллінів за те, що елліни справляють вакхічні містерії, і це тому, що, як вони кажуть, не можна собі уявити, ніби існує божество, яке б робило людей божевільними. Коли закінчилося присвячення Скіла в містерії Діоніса, якийсь борісфеніт потай пройшов до скіфів і сказав їм: "Отже, ви скіфи смієтесь із нас за те, що ми впадаємо у вакхічну несамовитість і в нас уходить бог. Ну, а тепер бог увійшов у вашого царя і він охоплений вакхічною несамовитістю, і бог зробив його божевільним. Якщо ви мені не вірите, ідіть зі мною і я вам це покажу. За ним пішли начальники скіфів і борісфеніт потай привів їх на башту і там сховав їх. І коли там проходив Скіл із своїм почтом і скіфи побачили, як він справляє вакхічні містерії, то, вважаючи це за найбільшу ганьбу, зійшовши з башти, повідомили про те, що побачили, все скіфське військо.

80. І коли після того Скіл повернувся до свого житла, скіфи призначили своїм проводирем його брата, Октамасада, народженого від дочки Тіра, і підняли повстання проти Скіла. А він, довідавшися про те, що сталося, і про причину цієї події, втік до Фракії. Про це почув Октамасад і вирушив у похід із військом проти Фракії. Проте, коли він прибув на берег Істру, він зустрів там фракійське військо готове до бою, але Сіталк послав посланців до Октамасада сказати йому: "Чи є потреба битися нам одному з одним? Ти син моєї сестри і в тебе перебуває мій брат. Видай його мені, а я видам тобі твого брата, Скіла. Так і ти не наражатимешся на небезпеку із своїм військом і я не наражатимусь на небезпеку".

Це сказав йому Сіталк через свого вісника. Бо і справді один із братів Сіталка знайшов притулок в Октамасада. Октамасад прийняв цю пропозицію і видав Сіталкові свого дядька з боку матері, а сам узяв собі свого брата Скіла. Так і Сіталк узяв свого брата і пішов, а Октамасад там-таки відрубав голову Скілові. Отак обороняють свої звичаї скіфи і таку кару накладають на тих, хто хоче запозичити іноземні звичаї.

81. Яке число населення Скіфії, я не спромігся вточнити, але чув різні твердження про їхнє число, одне — ніби населення її дуже велике, а інше — ніби справжніх скіфів досить мало. Проте одну річ мені показали наочно. Отже, проміж рік Борисфен і Гіпаній є місцевість Ексампай , про яку я вже трохи вище згадував, коли сказав, що там є джерело з гіркою водою, котрого вода вливається в Гіпаній і його воду не можна пити. В тому місці стоїть казан у шестеро більший від кратера, що його присвятив Павсаній, син Клеомброта в гирлі Понту Евксіну.

Хто його ще не бачив, я поясню тому, що це таке. Цей казан у Скіфії вільно вміщує шістсот амфор і завтовшки цей скіфський казан має шість стіп. Як кажуть тубільці, його було зроблено з наконечників стріл. Отже, їхній цар, якого звали Аріант, захотів довідатися, скільки є скіфів, і для цього наказав усім скіфам кожному принести по одному наконечнику стріли. А хто не принесе, тому він загрожував смертю. Отже, коли йому принесли дуже багато наконечників стріл, він вирішив спорудити з них постійний пам'ятник. З них він зробив цей казан і присвятив його тому Ексампаєві. Оце я чув про населення Скіфії.

82. Нічого гідного уваги ця країна не має, крім багатьох і дуже великих рік.

Проте, що викликає здивування, крім рік (і безмежного простору її рівнин), про це я розповім: біля ріки Тіра на скелі показують слід Гераклової ноги, схожий на слід людської ноги, але він завбільшки в дві стопи. Таке там є, а тепер я повернуся до свого оповідання і викладу все спочатку.

83. На той час, коли Дарій готував похід на Скіфію і посилав повсюди вісників із наказами одним, щоб дали йому піхоту, іншим, щоб приставили кораблі, ще іншим, щоб перекинули міст через Фракійський Боспор, Артабан, син Гістаспа і брат Дарія, всіляко відраджував його йти в похід на скіфів і доводив йому, які вони вбогі. Але вже було неможливо вмовити його правильними порадами і Артабан перестав його вмовляти, і Дарій, коли було завершено всі приготування, вирушив із своїм військом проти скіфів.

84. Коли один із персів, Ойобаз, попросив Дарія, оскільки в цього Ойобаза було троє синів і всіх було покликано до війська, залишити йому хоча б одного, той відповів йому, що, зважаючи на те, що він його друг і просить розумну річ, то він залишить йому усіх трьох. Ойобаз, звичайно, дуже

зрадів тому, що всі його сини врятувалися від військового походу, але Дарій дав наказ катам умертвити всіх синів Ойобаза.

85. Так було зарізано всіх його синів і залишено їх для нього. Дарій, вирушивши з Сусів і прибувши на Калхедонський Боспор, де було споруджено міст, звідти сів на корабель і поплив до так званих Кіанейсь-ких скель, що, за словами еллінів, колись були плавучими. Там він, сидячи в святилищі, дивився на Понт Евксін, який справді є гідним подиву, бо з усіх морів він є найдивнішим, його'довжина одинадцять тисяч сто стадій , а ширина в найширшому місці три тисячі триста стадій. Гирло цього моря завширшки чотири стадії, а довжина гирла 4, його шия, що називається Боспором, через яку було наведено міст, біля ста двадцяти стадій, і цей Боспор доходить до Пропонтіди. А Пропонтіда має завширшки п'ятсот стадій, а завдовжки — тисячу чотириста стадій і виходить у Геллеспонт, який має завширшки сім стадій, а завдовжки чотириста. Геллеспонт з'єднується з відкритим морем, що називається Егейським.

86. Ось як можна виміряти ці моря. Судно пропливає в найдовші дні року пересічно сімдесят тисяч оргій і в ночі шістдесят тисяч '. Отже від

гирла Понту до фасія (бо ця відстань є найдовшою на Понті) подорож триває дев'ять днів і вісім ночей.

Це разом становить сто десять тисяч оргій, а ці оргії дорівнюють одинадцяти тисячам ста стадіям. А від Сіндіки до Теміскіри на ріці Термодонті (бо між ними є найбільша ширина Понту Евксіну) є три дні плавання і дві ночі. Це дорівнює тридцяти тисячам тридцяти оргіям, тобто трьом тисячам трьомстам стадіям. Ось у такий спосіб я виміряв цей Понт і Боспор, і Геллеспонт і справді вони мають такі розміри, як я навів. Цей Понт має ще озеро, що вливається в нього, і воно не дуже менше від нього називається воно Маєтідським озером і Матір'ю Понту.

87. Відвідавши Понт, Дарій повернувся до моста, будівельником якого був самосець Мандрокл. Відвідавши і Боспор, він поставив там дві стели з білого мармуру і вирізьбив на одній з них напис ассірійським письмом, а на другій — еллінським, в якому перелічувалися всі народи, підвладні йому, що він їх усіх привів із собою.

Військо його було перераховано і було виявлено, що воно разом із кіннотою, за винятком залоги кораблів, становило сімсот тисяч, а кораблів там було зосереджено шістьсот . Ці стелі пізніше перевезли мешканці Візантія в своє місто і використали їх для жертовника Артеміди Ортосії, крім одного каменя. Вони поставили його поблизу храму Діоніса у Візантії і він укратий ассірійським письмом. Місце на Боспорі, де Дарій побудував міст, за моїм підрахунком, було поміж Візантієм і святилищем, що побудовано при гирлі Понту Евксіну.

88. Дарій був дуже задоволений цим плавучим мостом і будівельником, що його побудував. Він обдарував самосця Мандрокла багатьма цінними річами . Одну їхню частину Мандрокл присвятив у храм Гери. На ці гроші він замовив написати картину , на якій було зображено міст на Боспорі, царя Дарія на троні і військо, що переходило міст, а також було написано: "Міст над багатим на рибу Боспором майстерно зробивши, Гері Мандрокл присвятив величезну споруду на

пам'ять, Сам заслуживши вінок і Самосу славу здобувши, Дарію, персів цареві, великому цим догодивши".

89. Такий пам'ятник залишив той, хто побудував міст, а Дарій, нагородивши Мандрокла, перейшов до Європи, перед тим давши наказ іонійцям пливти Понтом Евксіном до ріки Істру, а коли прибудуть до Істру, почати будувати міст на річці і чекати на його прибуття, бо треба сказати, що в його флоті були іонійці, еолійці та геллеспонтійці . Отже, військо на судах проминуло Кіанейські скелі і попливло навпростець до Істру, зайшло в ріку, пропливло на відстань двох днів шляху від моря в напрямі до джерел і почало будувати міст на шиї ріки , від якої відгалужуються гирла Істру. А Дарій, перейшовши через Боспор плову-чим мостом, пішов далі в глиб Фракії, і коли прибув до джерел ріки Теару , отаборився там і пробув там три дні.

90. Теар, як кажуть місцеві мешканці, одна з найкращих річок, і завдяки її лікувальним властивостям, і зокрема тому, що її вода лікує коросту в людей і в тварин. У неї тридцять вісім джерел і всі вони виливаються з однієї скелі і одні з них холодні, а інші — гарячі. Ці джерела є на однаковій відстані від міста Герайон біля Перінта і Аполлонії на Понті Евксіні, тобто на відстані двох днів шляху від кожного з цих міст. Цей Теар уливається в річку Контадесд, Контадесд — у Агріан, Агріан — у Гебр, а ця річка вливається в море поблизу міста Айн.

91. Отже, коли Дарій прибув до цієї річки і отаборився там, він дуже був задоволений властивостями цієї річки і поставив там стелу і вирізьбив на ній напис, у якого говорилося: "Джерела річки Теару дають воду найкращу і найчудовішу, ніж будь-яка інша річка, і до цих джерел прийшов із своїм військом проти скіфів муж найкращий і найчудовіший, як ніхто інший, Дарій, син Пстаспа, цар Персії і всього материка". Отакий там він вирізьбив напис.

92. Звідти Дарій пройшов далі і прибув до іншої річки, що її називають Артіск і яка протікає країною одрісів . Отже, коли він прибув до цієї річки, він зробив ось що: він визначив одне місце й дав наказ

військові, щоб кожен воїн підійшов до того місця і поклав на те визначене місце камінь. Коли його воїни виконали цей наказ, там із цього каміння створився великий кучугур, а після того він вирушив далі в похід із своїм військом.

93. Перед тим, як прибути до Істру, він спершу підкорив гетів , які вірять у безсмертя. Отже, фракійці, що живуть у Сальмідессі в області на півночі від Аполлонії і Месамбрії і називаються скірміади та ніпсаї, піддалися Дарієві без бою, але гети, які є найхоробрішими і найсправедливішими серед фракійців, не погодилися і вчинили опір, але незабаром мусили підкоритися.

94. Гети вірять у те, що вони безсмертні, і це в такий спосіб: вони вважають, ніби люди в них не помирають, а той, хто гине, йде до бога Сальмоксія, а цього бога деякі з них називають Гебелейзіном. Кожні п'ять років вони неодмінно посилають вісника до Ссільмиксія, тої о з них, кому випаде жереб, і просять його переказати, що їм треба. Ось як відбувається це відсилання до бога: деякі з них призначаються тримати всторч три списи, а інші беруть за руки і за ноги того, кого посилають до Сальмоксія, потім розгойдують його і підкидають високо так щоб він упав на вістря списів. Отже, коли проколотий списами помре, вони вірять, що божество до них прихильне. Але коли він не помре, то вони обвинувачують самого цього вісника, кажучи, ніби він погана людина. Таке обвинувачення приписують йому і замість нього посилають іншого, а доручення дають йому, коли він ще живий. Ці самі фракійці, коли блищать блискавки і гримить грім, стріляють із луків у небо і загрожують цьому богові, гадаючи, що нема іншого бога, крім їхнього бога.

95. Згідно з відомостями, що їх мені дали елліни, які живуть у Гелеспонту (і біля Понту), цей Сальмоксій був людиною, рабом на Самосі, навіть був рабом Піфагора — сина Мнесарха, потім став вільним і зібрав багато скарбів і, коли їх придбав, поїхав на свою батьківщину. Проте, оскільки фракійці жили досить погано і були бідними розумом, цей Сальмоксій, який знав спосіб життя іонійців і знав звичаї кращі від

звичаїв фракійців, бо жив з еллінами і навіть із найкращим із мудреців еллінів (із Піфагором), побудував приміщення для чоловіків, де приймав кращих громадян, частував їх і повчав їх, що ні він сам, ні його співтрапезники, ні ті, що мають від них народитися, не помруть, але перейдуть до такої країни, де житимуть вічно і матимуть усі блага '. Коли він це робив, про що я розповів, і так розмовляв із ними, тим часом він спорудив собі підземне житло. Скоро воно було готове, він зник там від фракійців і зійшов у своє підземне житло і жив у ньому три роки. Фракійці розшукували його і оплакували, вважаючи його за мертвого. Проте на четвертий рік він з'явився серед фракійців і тоді вони повірили всьому тому, про що розповідав Сальмоксій. Так кажуть про цю справу.

96. Як на мене, щодо того підземного житла, я цьому не дуже вірю, але і не вважаю цього цілком неймовірним, мені здається, що цей Сальмоксій жив за багато років до Піфагора. Отже, чи справді була така людина, як Сальмоксій, чи це просто якесь тубільне божество в гетів, про це не суджу. Отакі ці гети з їхніми звичаями, а коли вони підкорилися персам, то приєдналися до їхнього війська.

97. Коли прибув Дарій до Істру і разом із ним піше військо і все воно перейшло на той бік Істру, Дарій дав накйз іонійцям знищити пловучий міст і йти за ним усередину країни, а також і війську з кораблів. Проте, коли вже іонійці були готові знищити міст і виконати його накази, Кой, син Ерксандра, який був стратегом мітіленців, спершу спитав Дарія, чи той дозволить йому висловити свою думку, як він потів, а потім сказав Дарієві: "Царю мій! Оскільки ти маєш намір вирушити в похід на країну, де не знайдеш ні посівів, ні залюдненого міста , через це залиш оцей міст як він є і накажи тим, які його побудували, охороняти його. І якщо ми знайдемо скіфів і виконаємо те, що задумали (тоді ми матимемо можливість повернутися), коли ж ми не спроможемося їх знайти, то ми, принаймні, зможемо повернутися, не наражаючися на небезпеку. Бо я тепер не боюся, що скіфи нас переможуть у битві, але боюся, що ми не зможемо їх знайти і, блукаючи тут по всім усюдам, з нами може трапитися щось прикре. Хтось міг би сказати, ніби я кажу це заради своєї користі, щоб залишитися тут. Проте я, царю мій, висловлюю перед

тобою таку мою думку, вважаючи, що це буде корисним для тебе, а проте, я в усякому разі піду за тобою і не погоджуся з тим, щоб ти мене залишив тут".

Дарієві дуже сподобалася така думка і він відповів йому: "Дорогий лесбосцю! Коли я щасливо повернуся до свого палацу, прийди неодмінно до мене, щоб я винагородив тебе, як слід, за твою добру пораду".

98. Так він сказав і зав'язав на ремені шістдесят вузликів і потім покликав на нараду тиранів іонійських міст і так промовив: "Іонійці! Моє рішення, що я його попередньо висловив щодо моста, я скасовую, а ви візьміть тепер цей ремінь і ось що робіть із ним: щойно ви побачите, як я вирушу в похід проти скіфів, починайте щодня розв'язувати по одному вузлику. І коли я за цей час не повернуся і закінчаться дні, занотовані вузликами, тоді пливіть собі назад до вашої вітчизни. Але до того останнього дня, оскільки я змінив своє рішення, стережіть міст, прикладаючи всі зусилля, щоб він був не пошкоджений. Зробіть так, як я вам сказав, і я буду вам вдячний". Це сказав Дарій і поквапився дати розпорядження для дальшого походу.

99. Фракія перед Скіфською землею розташована на морі. Ця земля утворює затоку , а Скіфія йде за нею і Істр уливається в ній (у море) , і його гирло обернено до південно-східного вітру. Тепер, починаючи від Істру, я опишу скіфську країну щодо її розміру, як вона тягнеться вздовж моря. Від Істру це є власне первісна Скіфія, розташована в напрямі до півдня і південного вітру аж до міста, яке називається Каркінітіда. Звідти і далі країну, що тягнеться вздовж моря і яка є гірською і заходить у Понт, залюднює плем'я таврів до півострова, що називається Скалистим. Цей півострів заходить у море в напрямі до східного вітру. Справді.

Скіфія обмежується з двох боків морем, морем із південного боку і морем із східного боку , точно так, як і Аттіка. Місце, що його посідають таври в Скіфії, схоже на те місце, яке посідало би на мисі Суніон, від

дему Торіку до дему Анафлістів , якесь інше плем'я, а не афіняни. Проте Суніон простягається в море далі. Те, що я кажу, тут має значення, коли можна порівнювати мале з великим.

Отака країна ця Тавріка. Проте тому, кому не доводилося пропливати вздовж берегів Аттіки, я це поясню в інший спосіб. Це було б так, як би в Япігії інше плем'я, а не япіги, залюднювали окремо від них той край Япігії, що заходить у море від гавані Брентесія і до Таранта. Я навів ці два приклади, але можна навести ще й інші, як приклади країн, схожих на Аттіку.

100. Отже, від Тавріки на північ від таврів і на схід аж до моря живуть уже скіфи і ще в краях на сході від Кіммерійського Боспору і від Маєтідського озера до ріки Танаїду, що вливається саме в це озеро. Отже, від Істру і далі на північ у глиб материка Скіфія обмежена спершу народом агатірсів, далі — народом неврів і після нього — андрофагів і, нарешті,— меланхлайнів.

101. Отже, Скіфія, має чотирикутку форму і дві її сторони, що скеровані до моря, одна, яка від узбережжя заходить у глиб материка, та інша, яка тягнеться вздовж моря, за розміром є однакові . Від Істру до-ріки Борісфену десять днів шляху і ще десять від Борісфену до озера Маєтіди. А сторона Скіфії від моря в середину країни до меланхлайнів, що живуть на півночі від Скіфії, становить двадцять днів шляху. Одноденний шлях за моїм підрахунком дорівнює двумстам стадіям. На основі цього підрахунку сторони Скіфії поперечні становлять чотири тисячі стадій, а повздовжні, що йдуть у середину країни, мають також стільки стадій.

102. Скіфи порадилися між собою і вирішили, що вони самі не спроможні помірятися силами і прогнати Дарія і послали вісників до сусідніх народів. І царі цих народів уже збиралися і радилися між собою, розуміючи, що проти них виступило велике військо. Це були царі таврів і агатірсів, і неврів, і андрофагів, і меланхлайнів, і гелонів, і будінів, і савроматів.

103. Із них у таврів такі звичаї. Вони приносять у жертву Діві тих, хто зазнав катастрофи на морі, і всіх еллінів, яких вони беруть у полон. Убивають їх у такий спосіб. Почавши жертвоприношення, вони б'ють призначеного в жертву дубиною по голові. Кажуть, що тіло вони скидають із скелі (бо на скелі побудовано в них святилище), а голову вони насаджують на кіл. Інші кажуть, що так вони роблять із головою, але тіло не скидають із скелі, а ховають. Божество, якому вони приносять жертви, самі таври називають Іфігенією, дочкою Агамемнона. Із узятими у полон на війні вони поводяться так. Кожний, відрубавши ворогові голову, приносить її додому, потім, настромивши її на велику жердину, виставляє її над своїм будинком якнайвище на даху, щоб вона там стирчала, і найчастіше ставить її над димарем. Вони кажуть, що ці голови, що височать над дахом, є охоронцями всього дому. Вони живуть грабунками і війною.

104. Агатірси є найлагіднішими людьми, вони носять на собі багато золотих прикрас, вони спільно злягаються з жінками, щоб бути між собою братами та родичами і не мати ні заздрощів, ні ненависті. Що ж до всього іншого, то вони схожі на фракійців.

105. Неври мають звичаї такі самі, як скіфи. А за одне покоління до походу Дарія вони змушені були покинути свою країну через навалу змій. Бо в їхній землі з'явилося багато змій, більшість яких напала на них із північної пустелі. Під їхнім натиском вони, покинувши свою країну, оселилися разом із будинами. Цих людей підозрюють у тому, що вони чаклуни. Бо скіфи і елліни, що живуть у Скіфії, кажуть, ніби один раз на рік кожний із неврів стає вовком на деякий час, а потім повертається і знову стає людиною. Мене вони цим оповіданням не переконали, але вони на цьому наполягають і ще підтверджують клятвою.

106. Андрофаги серед усіх людей мають найдикіші звичаї, в них нема ні прав, ні законів. Вони кочовики, одягаються, як і скіфи, але мова в них своя.

107. Меланхлайни одягаються в усе чорне, звідки і їхня назва, а звичаї в них скіфські.

108. Щодо будінів, то це велике і численне плем'я і всі вони мають зовсім блакитні очі і руде волосся. В їхній країні побудовано дерев'яне місто, що називається Гелон. Кожна частина його муру має завдовжки тридцять стадій, а мур високий і дерев'яний. І житла в них дерев'яні, а також і святилища. Є там святилища еллінських богів , обладнані по-еллінському, із статуями і жертовниками і з унутрішніми дерев'яними храмами. У кожні три роки вони святкують діонісії і вакхічно божеволіють. А гелони — це первісне елліни, що виселилися з емпоріїв і оселилися з будінами. Вони користуються то скіфською, то еллінською мовами.

109. А будіни користуються не тією мовою, що гелони, і спосіб життя в них інший, бо будіни — тубільці, кочовики і лише вони в тій країні харчуються кедровими горішками '. Гелони обробляють землю і споживають збіжжя і є в них сади і вони не схожі на будінів ні зовнішністю, ні кольором шкіри та волосся. Елліни називають також будінів гелонами, але це неправильно, їхня країна вся вкрита різноманітним лісом, а в найбільшій гущавині лісу є велике і повноводне озеро, а також болото і навколо нього очерет. У тому озері ловлять видр та бобрів і ще інших звірів із квадратними мордами 2. З їхніх шкур шиють собі зимовий одяг, а їхні ядерця корисні для лікування маткових хвороб.

110. Про савроматів розповідають таке. Коли елліни билися з амазонками (а амазонок скіфи називають ойорпата, а ця назва означає грецькою мовою чоловіковбивці, бо ойор — це їхнєю мовою чоловік, а пата — вбивати), тоді, кажуть, елліни, після перемоги на Термо-донті4 відпливли на своїх кораблях із усіма полонянками, яких вони захопили, але на морі амазонки, напавши на чоловіків, зарізали їх. Проте амазонки не вміли поводитися з кораблями, не знали як користатися ні кермом, ні вітрилами, ні веслами. Коли вони зарізали чоловіків, вони віддалися на свою хвиль і вітру. І так вони прибули на Маєтідське озеро, до Кремнів .

А Кремни розташовані на землі вільних скіфів. Там амазонки, зійшовши з кораблів, пішли далі в глиб країни. Спершу, знайшовши там стайню коней, вони захопили їх і почали на конях грабувати скіфські господарства.

111. Скіфи не могли зрозуміти, що це таке: вони не знали ні їхньої мови, не бачили такого одягу, не знали, що це за плем'я. Вони були здивовані, звідки ті прибули, і спочатку вважали їх за чоловіків у юному віці, і почали з ними битися. Після битви, підібравши трупи, вони довідалися, що то були жінки.

Порадившися, вони вирішили більше не в який спосіб не вбивати їх, але послати до них своїх юнаків у такому числі, скільки було там жінок. Вони наказали їм отаборитися поблизу них і робити все те, що ті роблять. Так вирішили скіфи, бажаючи мати дітей від амазонок.

112. Пішли туди юнаки і робили, як їм було доручено. Отже, коли амазонки зрозуміли, що юнаки прийшли не для того, щоб їм шкодити, вони перестали звертати на них увагу. Так із дня на день один табір наближувався до іншого. Юнаки, як і амазонки, не мали з собою нічого іншого, крім зброї та своїх коней. І вони жили так само, як і ті, їздили на полювання і робили наскоки.

113. Амазонки в середині дня звичайно робили ось що. Вони розходилися по одній, по дві, окремо одна від одної для природних потреб. Побачивши це, і скіфи почали робити так само. Якось, коли одна з них відійшла від інших, юнак зовсім наблизився до неї і амазонка не відштовхнула його, але дозволила йому з'єднатися з нею. Вони не могли розмовляти один із одним (не могли порозумітися словами), але амазонка вказала йому рукою прийти наступного дня на це саме місце і привести з собою ще іншого, щоб їх було двоє, і що вона приведе з собою ще іншу.

Юнак, повернувшися, розповів про все це своїм товаришам. Наступного дня, на те місце прийшов він і привів із собою іншого. Там він знайшов амазонку, що чекала на нього разом із іншою. І всі інші юнаки, коли довідалися про це, почали зустрічатися з іншими амазонками.

114. Потім вони об'єднали обидва табори і почали жити разом і кожен із них мав за свою жінку ту, з якою він уперше з'єднався. Що ж до мови, то чоловіки не спромоглися вивчити мову жінок, але жінки швидко засвоїли мову своїх чоловіків.

Коли стало можливим взаєморозуміння між ними, чоловіки сказали амазонкам: "У нас є батьки, є в нас і своє майно. Отже, досить нам цього життя. Нумо повернемося і житимемо з усіма іншими. Ми візьмемо вас із собою, як наших дружин, а не якихось там інших". Але амазонки ось що відповіли на це: "Ми не можемо жити з вашими жінками, бо в нас і в них різні звичаї. Адже ми стріляємо з луків і кидаємо дротики, їздимо верхи, не знаємо жіночих робіт. А ваші жінки нічого того не вміють робити, про що ми сказали, але живуть там на возах і займаються жіночими справами і на полювання не ходять і взагалі не ходять нікуди. Отже, ми не зможемо з ними затоваришувати. А якщо ви хочете мати нас своїми дружинами і бути чесними людьми, ідіть до ваших батьків і візьміть належну вам частину майна, і тоді ми будемо жити з вами окремо від них.

115. Юнаки послухалися їх і так і зробили. Але коли вони взяли свою частину майна і повернулися до амазонок, жінки сказали їм: "Ми занепокоєні і нас охоплює страх, якщо ми житимемо в цій країні, по-перше, тому, що ми спричинилися до того, що ваші батьки втратили вас, а по-друге, тому, що ми завдали стільки шкоди вашій країні. Якщо ви вважаєте нас достойними бути вашими жінками, хай ми всі зробимо таке: від'їдемо з цієї країни, перейдемо за ріку Танаїд і там оселимося".

116. Юнаки і на це погодилися. Вони перейшли ріку Танаїд і пройшли ще на

відстань трьох днів шляху від Танаїду на схід і три дні шляху на північ від Маєтідського озера. Коли вони прибули в край, де вони й тепер мешкають, там і оселилися. І відтоді і дотепер жінки сав-роматів живуть, як і за давніх часів, тобто і на полювання їздять увесь час верхи і разом із своїми чоловіками і без них, і на війну ходять, і одягаються так, як чоловіки.

117. Савромати розмовляють скіфською мовою, але розмовляють нею з давніх часів погано, бо амазонки не навчилися їй як слід. Що ж до шлюбів, то ось у них так встановлено: жодна дівчина не виходить заміж, поки вона не вб'є якогось ворога.

Буває так, що деякі з них помирають не одружені, якщо їм не довелося виконати це за звичаєм.

118. Отже , скіфські посланці прибули до царів тих народів, яких я перелічив.

Була там у них нарада і посланці докладно розповіли про стан речей і сказали їм, що перси, підкоривши собі весь інший материк, перекинули міст через Боспорську протоку, перейшли тепер на наш материк, поневолили фракійців і тепер прокладають міст через ріку Істр, бо хочуть і ввесь цей край підкорити собі. "Отже, вам,— вони продовжували,— аж ніяк не слід бути осторонь і дивитися на те, як ми гинемо, але будучи однодумними з нами, вчинемо опір загарбникові. Чи ви не зробите так? Тоді ми під натиском ворогів або покинемо нашу країну, або підемо на поступки ворогам. Що буде з нами, якщо ви не схочете допомогти нам? Адже вам від цього не буде краще, бо Перс виступив у похід не лише проти нас, але і проти вас. Перемігши нас, він не забариться піти й проти вас. Ми можемо навести вам важливий доказ того, про що ми вам кажемо, а саме: коли б Перс пішов походом лише на нас, щоб помститися за те, що ми його колись поневолили, тоді він залишив би всіх інших у спокої і воював би лише проти нашої країни, і тоді всі на світі бачили б, що він виступив проти скіфів, а не проти інших народів. Проте тепер ледве він прийшов на наш материк, він поневолює

всі народи, які зустрічає на своєму шляху. Знайте, що він уже підкорив й інших фракійців і наших сусідів гетів".

119. Таке сповістили скіфи, а царі, які прибули до них із своїх країн, почали радитися і тоді їхні думки розділилися. Гелон, Будін і Савромат мали спільну думку і обіцяли допомогти скіфам. Проте Агатірс, Невр, Андрофаг і царі меланхлайнів і таврів дали скіфам таку відповідь: "Коли б це не ви перші образили персів і не ви перші почали війну проти них, ми сказали б, що справедливі ваші слова і те, що ви хочете тепер від нас, і ми охоче послухалися б вас і зробили б так, як і ви. Проте, тепер, коли ви вчинили напад на їхню країну без нас і поневолили персів, на скільки років завгодно було богові, і вони, бо їх підняв проти вас той самий бог, відплачують вам рівною мірою. Проте ми ні тоді не нападали на цих людей, ні тепер не хочемо завдавати їм шкоди. Але, коли вони виступлять проти нашої країні і перші розпочнуть ворожі дії, тоді і ми виступимо, щоб їх відкинути. Доки ми не будемо певні цього, ми залишатимемося спокійні, бо ми гадаємо, що перси не прийшли сюди, щоб напасти на нас, але на тих, які винуваті в кривді, що була їм вчинена".

120. Коли скіфи почули відповідь, яку їм було дано, вони вирішили не давати одразу відкритого бою, оскільки ті племена не схотіли бути їхніми союзниками, але вирішили розділитися на дві частини і, поступово відступаючи і відбиваючи ворогів, засипати криниці і джерела, що виявляться на їхньому шляху, а також підпалити всю траву. До однієї частини, на чолі якої був цар Скопасій, приєднаються савромати. Отже, вони, якщо проти них підуть перси, відступатимуть і поволі попрямують до ріки Танаїда вздовж Маєтідського озера, а коли перси почнуть відступати, нападатимуть на них і переслідуватимуть їх. Це була одна частина царського війська, для якої було визначено такий шлях, як я сказав. Дві інші частини , одна велика, яку очолював Ідантірс, і третя, на чолі якої був Таксакій, з'єднаються і до них ще приєднаються —гелони їа будіни. Вони ітимуть попереду персів на відстані одного дня шляху, так само відходячи поволі та відступаючи, виконуючи те, що їм було доручено. По-перше, вони мусять зайти в країни, народи яких не

вступи-ли в союз із ними, щоб і їх затягнути у війну проти персів (а якщо вони не підуть воювати добровільно проти персів, то силоміць змусити їх до цього). Потім вони мають повернутися в свою країну і коли вважатимуть це за доцільне, нападуть на персів.

121. Такі рішення прийняли скіфи і пішли назустріч Дарієвому військові, спершу вислявши кращу частину своєї кінноти на розвідку. Проте всі їхні вози, на яких жили їхні діти та жінки, і всю їхню худобу, крім тих тварин, що були їм потрібні для харчування, вони собі залишили, а все інше вони послали попереду разом із возами, давши наказ їм рухатися весь час на північ.

122. Отже, їхній обоз вирушив раніше і посувався на північ, а скіфські розвідники знайшли персів за три дні шляху від ріки Істру. Вони їх знайшли і поставили свій табір на відстані одного дня шляху від них, знищивши все, що росло на землі. Перси, щойно побачили скіфську кінноту, почали крок за кроком переслідувати її, а вона постійно відступала. А згодом (бо вони напали на слід однієї з двох частин скіфського війська) перси пішли за ними на схід просто до ріки Танаїду. Скіфи перейшли через ріку Танаїд, а за ними перейшли через неї і перси , переслідуючи їх, поки не перетяли з кінця в кінець країну савром а-тів і прийшли в країну будінів.

123. Скільки часу йшли перси країною скіфів і савроматів, але не змогли завдати її ніякої шкоди, бо вся вона була зовсім пустинною. Однак, коли вони вдерлися до країни будінів, вони знайшли там дерев'яне місто , з якого будіни повтікали і зовсім залишили його напризволяще, а перси спалили його. І коли вони це зробили, вони пішли далі по слідах ворогів, поки не пройшли через усю цю країну і прибули в пустелю. Ця пустеля зовсім не заселена людьми, і тягнеться вона на відстань семи днів шляху над країною будінів. За пустелею живуть тіссагети, а з їхньої країни витікають чотири великих ріки, які перетинають землю маєтів і вливаються в озеро, що називається Маєтїдою. А їхні назви такі: Лік, Оар, Танаїд і Сіргій .

124. Коли Дарій прибув до пустині, він припинив похід і отаборив своє військо на ріці Оар. Після того він почав будувати вісім великих укріплень , на відстані одне від одного до шістдесяти стадій, їхні руїни існували ще за моїх років. Поки він займався цією роботою, скіфи, яких він переслідував, повернули назад від північних країв і прибули до Скіфії. Оскільки скіфів зовсім не було видно і вони не виявляли ніяких ознак життя, Дарій перестав будувати укріплення, залишив їх не добудованими, а сам перемінив шлях і пішов на захід, гадаючи, що перед ним були всі скіфи і що вони тікають на захід.

125. Швидко просуваючись із військом, скоро Дарій прибув до Скіфії, він натрапив там на обидві об'єднані частини скіфського війська, і почав їх переслідувати, а вони уникали зустрічі з ним, тримаючись від нього на відстані одного дня шляху.

А скіфи, оскільки Дарій не переставав їх переслідувати, згідно прийнятим рішенням, відступали до країни тих, хто відмовився бути з ними в союзі, і спершу до країни меланхлай-нів і збентежили їх. Ідучи далі, скіфи заманили персів до країни андро-фагів і, розбурхавши і їх, прийшли до неврів, і стурбувавши їх, скіфи, відступаючи, підійшли до країни агатірсів. Проте агатірси, побачивши, як їхні сусіди тікають у безладді перед скіфами, ще перед тим як скіфи вдерлися до їхньої країни, послали вісника і заборонили їм уступати в їхню країну і попередили їх, коли скіфи спробують удертися, то наштовхнуться насамперед на їхній опір. Таке попередження послали їм агатірси і поспішили до своїх кордонів, вирішивши відбити напад загарбників. А меланхлайни, і андрофаги, і неври, щойно вдерлися до їхньої країни перси із скіфами, навіть не спробували відбити їх, але, забувши про свої загрози, повтікали в безладді на північ із своїх країв, у пустелю. Скіфи не наважилися увійти в країну агатірсів з огляду на те, що їм це було заборонено, але, відходячи з країни неврів, завели персів до своєї країни.

126. Оскільки ці переслідування і втечі тривали так довго, не припиняючись, Дарій послав вершника до скіфського царя Ідантірса і

оголосив йому: "Дивна людино! Чому ти все тікаєш, коли ти міг би зробити вибір між двома можливостями? Якщо ти вважаєш себе спроможним учинити опір моїм силам, тоді зупинися і вступи в бій. Що ти весь час бігаєш туди й сюди? Якщо ти визнаєш себе неспроможним, тоді перестань тікати, принеси дари твоєму владареві — землю і воду — і тоді ми почнемо переговори".

127. На цю пропозицію таку відповідь дав Ідантірс, цар скіфів: "О Персе! Отакі в нас справи: я до цього часу нікого не лякався і не тікав ні від кого, ні в минулому і ні тепер від тебе. І те, що я тепер робив, не відрізняється від того, що я звичайно роблю в мирний час. А з якої причини я не вступаю в бій із тобою, і це я тобі поясню. Ми не маємо ні міст, ні оброблених полів і не боїмося, що хтось може їх захопити або знищити, і не квапимося вступити в бій за них із вами. Однак якщо ви наполягаєте на тому, щоб це сталося якнайшвидше, гаразд, тоді ось що: в нас є могили наших предків. Нумо, знайдіть їх і спробуйте завдати їм шкоди. Тоді ви побачите, чи будемо ми з вами воювати заради наших могил, чи ні. Проте перед тим, якщо ми не вважатимемо і не вирішимо, ми не битимемося з тобою. Що ж до битви, то я скажу тобі таке, що моїми владарями я вважаю лише Зевса, мого предка, та Гестію, владичицю скіфів . А тобі я пошлю дари замість землі та води, такі, яких ти є гідним, а щодо іншого, про що ти сказав, ніби ти мій владар, я кажу тобі, що ти це спокутуєш". (Така була промова скіфів.) 128. Отже, з такою відповіддю повернувся до Дарія вісник. А царі скіфів, ледве почули слово неволя, страшенно розлютилися. Отже, ту частину війська, якій вони призначили з'єднатися з савроматами і яку очолював Скопасій, вони послали до іонійців, що охороняли міст на Істрі, і доручили йому почати переговори з ними, а іншим, які вирішили вже не змушувати персів пересуватися туди й сюди, наказали нападати на персів, коли ті сідали, щоб поїсти. Скіфи підстерігали воїнів Дарія щоразу, коли ті починали їсти, і так виконували свій намір. Скіфська кіннота постійно змушувала тікати кінноту ворогів, а перські вершники, тікаючи, натрапляли на піхоту, і піхота приходила їм на допомогу. Але коли скіфи, відбиваючи кінноту, наштовхувалися на піхоту, вони відступали, побоюючись піхотинців. Навіть і вночі скіфи робили такі наскоки.

129. Тепер я розповім про те, що допомагало персам і шкодило скіфам, коли вони робили напади на Дарієве військо. Це була річ зовсім дивна: крики віслюків і вигляд мулів. Як я вже згадував вище, в Скіфії нема ні віслюків, ні мулів . У всій країні скіфів не існує жодного віслюка, ні мула, бо клімат там холодний.

Отже, віслюки своїми дикими криками викликали розгубленість скіфської кінноти.

Під час багатьох нападів на персів, щойно скіфські коні чули крики ослів, як вони зривалися з поводів, перелякані поверталися назад із настовбурченими вухами, бо ніколи не чули перед тим таких криків і не бачили таких тварин. Проте ця річ не мала великого значення для ходу війни.

130. Скіфи, бачачи персів у занепокоєнні, щоб затримати їх на довший час у Скіфії, і очікуючи того, що вони мають опинитися в скрутному становищі, бо їм бракувало всього потрібного для життя, почали робити таке: вони часто залишали Деяку частину своєї худоби з чередниками, а самі переходили, як завжди на інше місце. А перси кидалися, хапали тварин, вважаючи, що цим вони вчиняють подвиг.

131. Багато разів так вони робили, коли нарешті Дарій опинився у великій скруті.

Скіфські царі довідалися про це і послали вісника з дарами до Дарія: птаха, мишу, жабу і п'ять стріл . Перси спитали людину, що принесла ці дари, яке значення вони мають, але той відповів, що він одержав доручення лише передати їх і якнайшвидше повернутися. Хай сами перси, сказав він їм, якщо вони розумні, зрозуміють, що означають ці дари.

132. Коли перси про це почули, вони почали розумувати. На думку Дарія це означало, що скіфи піддаються і приносять землю і воду, і

такий висновок він робив із того, що миша народжується з землі і годується тими самими плодами, що й людина, жаба перебуває у воді, птах дуже схожий на коня, а стріли означають, що скіфи складають зброю. Таку думку висловив Дарій, але зовсім протилежна до неї була думка Гобрія, одного з тих сімох, які вбили мага. Він зробив висновок про те, що дари означали таке: "Якщо перси, ви не станете птахами, і не полетіте високо в небо, або мишами і сховаєтеся в землю, або жабами і не пострибаєте в болота, то ви не повернетеся до себе, вас загублять оці стріли".

133. Так перси витлумачили ці дари. Одна частина скіфського війська, якій спершу було призначено вартувати біля Майєтїдського озера, а потім їх було послано для переговорів із іонійцями, коли вони прибули до моста, вони сказали: "О іонійці, ми прийшли і принесли вам свободу, якщо ви схочете нас послухати. Адже ми повідомлені, що Дарій наказав вам охороняти міст упродовж лише шістдесяти днів, і якщо він сам за цей час не повернеться, ви можете піти геть до своєї країни.

Отже, коли ви тепер зробите те, що ми вам пропонуємо, ні він не матиме за віщо скаржитися на вас, ні ми. Залишайтеся ще тут на кілька днів, а потім повертайтеся". Іонійці пообіцяли так зробити, а скіфи поквапилися повернутися.

134. Коли Дарій одержав такі дари, скіфи, які там залишалися, вистроїлися перед персами із своєю піхотою та кіннотою, ніби для того, щоб уступити в бій. Проте, коли скіфи вже вистроїлися, якийсь заєць кинувся з усіх ніг поміж двома лавами, і вони, ледве кожний із них його побачив, побігли його ловити. Через те, що скіфи порушили свій стрій і почали гомоніти, Дарій спитав, що там коїться, що там за галас серед ворогів. А коли йому сказали, що скіфи ганяються за зайцем, він тоді сказав тим, до яких він звичайно звертався: "Ці люди зовсім не зважають на нас і тепер я гадаю, що Гобрій правильно сказав про скіфські дари. Отже, тепер і я маю таку саму думку і через це треба нам подумати, як може здійснитися наш відступ з найменшою небезпекою". На це так відповів Гобрій: "Царю мій! Я маю сказати, що я вже знав із

чуток про те, що ніхто не може їх подолати. А тепер, коли я сюди прийшов, я ще краще зрозумів, що вони з нас глузують. Отже, тепер моя думка така, що треба, щойно настане ніч, запалити вогні, як це ми звичайно і перед тим робили, а потім обдуримо воїнів, що зовсім не можуть переносити тяжких випробувань, потім прив'яжемо всіх віслюків, які в нас є, покинемо їх, а самі відійдемо, перш ніж скіфи прийдуть до Істру, щоб зруйнувати мости, а мабуть ще й перед тим, як іонійці приймуть якесь рішення, що може нас згубити". Таку пораду дав Гобрій і потім, коли настала ніч, Дарій пішов за його порадою.

135. Щодо зовсім виснажених воїнів і тих, що були ледве живими, він зовсім не дбав за них і покинув там, де вони були в таборі, як і всіх прив'язаних віслюків. Із двох причин він залишив там віслюків і хворих воїнів, щоб чути було їхні крики, а людей, бо вони були хворі. Він послався на те, ніби він із найкращою частиною війська збирається напасти на скіфів, а вони на цей час повинні охороняти табір. Такий наказ Дарій дав тим, яких залишив у таборі, запалив вогні і, не гаячи часу, вирушив у напрямі до Істру. Віслюки, втративши своїх товаришів, почали, звичайно, ще більше ревти, і скіфи, чуючи ревіння ослів, твердо вірили, що перси перебувають у своєму таборі.

136. Проте, коли розвиднилося, то ті, які залишилися в таборі, зрозуміли, що Дарій покинув їх напризволяще, і простягали руки до скіфів і почали розповідати їм, що сталося. А скіфи, почувши про це, не гаячи часу, з'єднали обидві свої частини, ту, що була окремо від інших, і ту, в якій були савромати, будіни та гелони, і почали переслідувати персів, прямуючи до Істру. Проте, оскільки, більша частина перського війська складалася з піхотинців і вони не знали шляхів (бо там і не існувало певних шляхів), а скіфи були вершниками і знали найкоротші шляхи, вони випередили персів і встигли прибути до моста значно раніше від персів. Коли вони довідалися, що перси ще не прийшли, то сказали іонійцям, які перебували на своїх кораблях: "Гей, іонійці, призначені вам дні вже минули і навіщо вам ще залишатися тут. Але, якщо ви залишалися перед цим від страху, тепер зламайте якнайшвидше цей міст і повертайтеся вже вільними людьми і цим ви

завдячуєте богам і скіфам. Що ж до того, хто дотепер був вашим владарем, ми розправимося з ним так, що він більше не розпочне походу проти якогось народу".

137. Іонійці почали радитися щодо цієї пропозиції. І Мільтіад афінянин, що був стратегом і тираном Херсонесу на Геллеспонті , був такої думки, щоб прийняти пропозицію скіфів і так визволити Іонію.— Але Гістіай, тиран Мілета, мав протилежну думку і казав, що тепер завдяки Дарієві кожен із них став тираном якогось міста , але коли буде знищено владу Дарія, і він не зможе залишитися владарем мілегян і ніхто інший із тиранів, бо кожне місто волітиме краще мати в себе демократію, а не тиранію. Коли Гістіай висловив таку думку, то одразу всі ті, що перед тим поділяли думку Мільтіада, пристали до думки Гістіая.

138. Ті, які висловилися за пропозицію Гістіая, це були люди, котрих найбільш шанував цар: тирани міст на Геллеспонті — Дафній із Абідоса, Гіппокл із Лампсака, Герофант із Парія, Метродор із Кізіка і Арістон із Візантія. Ці були з міст на Геллеспонті, а з Іонії були Страттій із Хіосу, Аяк із Самосу, Лаодамант із Фокеї та Гістіай із Мілета. Це була його думка, про яку я згадав, протилежна до думки Мільтіада. З еолійців єдиний, про якого варто згадати, був серед них Арістагор і Кіми.

139. Отже, ті, що прийняли думку Гістіая, вирішили додати до цього рішення такі діла та слова. Вони зруйнували на відстані вистрілу з луку, частину мосту, ближчу до скіфів, щоб здавалося, ніби вони щось зробили, хоч справді вони нічого не зробили, і ще аби скіфи не спробували силоміць перейти мостом через Істр . І ще вони скажуть, що зруйнують ту частину мосту, яка була з боку Скіфії, бо зроблять усе, щоб задовольнити скіфів. Такі рішення вони доповнили до думки Гістіая, а потім від імені їх усіх Гістіай відповів так: "О скіфи! Ми дякуємо вам за ваші добрі повідомлення, ви прибули своєчасно. Так і ви вказали нам правильну путь і ми зробимо вам добру послугу. Як бачите, ми руйнуємо міст і охоче зробимо все, бо прагнемо своєї свободи. Але поки ми його

руйнуємо, ви добре зробите, якщо розшукаєте їх, і коли ви їх знайдете, відплатіть їм і за нас і за вас, як вони заслужили".

140. Так удруге скіфи повірили тому, що іонійці кажуть правду, і повернулися шукати персів, але не спромоглися їх знайти там, де вони пройшли. В цьому завинили самі скіфи, бо вони знищили в тих місцях поживу для коней і засипали воду в криницях. Бо коли б вони цього не зробили то, якби схотіли, легко знайшли б персів. Проте саме тепер їхнє рішення, яке вони вважали за найкраще, їм пошкодило. Отже, скіфи пройшли тими місцями своєї країни, де було досить поживи для коней і досить води, шукаючи там ворогів, гадаючи, що і ті намагатимуться піти цим шляхом. Однак перси дотримувалися того першого шляху, яким вони вже пройшли , і так з превеликим трудом досягли переправи. Але коли вони прийшли, вже настала ніч, і побачивши, що міст зруйновано, вони страшенно злякалися, гадаючи, що іонійці їх покинули.

141. Був у Дарія один єгиптянин, що ні в кого іншого не було такого гучного голосу, як у нього. Цій людині Дарій наказав устати на березі Істру і покликати мілетянина Гістіая. Єгиптянин виконав його наказ і Гістіай, почувши наказ Дарія, привів усі судна для переправи війська на протилежний берег і знов налагодив міст.

142. Так перси уникнули небезпеки, а скіфи, шукаючи персів удруге, не знайшли їх і висловили про іонійців дві думки: по-перше, якщо вважати їх вільними, то можна сказати, що вони найбільші боягузи і нікчемники на всьому світі, але якщо їх уважати за рабів, то можна сказати, що в них зовсім рабський спосіб мислення і що їм подобаєть ся неволя і вони зовсім нездатні для визволення. Отакі глузливі слова сказали скіфи про іонійців.

143. Дарій, пройшовши через Фракію, прибув до Сеста , розташованого на Херсонесі. Звідти на кораблях він переправився в Азію, а в Європі залишив стратегом перса Мегабаза, того, якого Дарій колись високо оцінив, бо сказав про нього в Персії такі слова: збираючись з'їсти гранатові яблука, скоро він розрізав перше з них, як

його брат Артабан спитав його, що він хотів би мати в такій кількості, як зернятка того граната. А Дарій відповів йому, що хотів би мати стількох Мегабазів краще, ніж поневолену Елладу. Такою відповіддю він висловив свою пошану в Персії до Мегабаза, а потім залишив його стратегом в Елладі із вісімдесятьма тисячами воїнів.

144. Цей Мегабаз обезсмертив себе серед геллеспонтійців одним своїм висловом, який я наведу. Коли він прибув до Візантія, він довідався там, що калхедонці за сімнадцять років перед тим побудували своє місто. Довідавшися про це, він

сказав, що калхедонці на той час були сліпими, бо, якби вони не були сліпими, то не обрали б для себе мало підходящу місцевість для побудування міста, оскільки там у них була інша далеко краща. Отже, цього Мегабаза він призначив стратегом і він усіх тих, що не були прихильниками персів, постарався підкорити.

145. Отже, він займався цими справами, проте саме в той час відбувся ще інший військовий похід у Лівію з приводу, про який я розповім пізніше, бо спершу я розповім про щось інше , а саме таке: нащадків аргонавтів було вигнано з Лемносу пеласгами, які викрали з Браврона афінських жінок. Отже, бувши вигнаними ними з Лемносу, вони на своїх кораблях приїхали до Лакедемону, отаборилися на Таігеті і запалили вогні. Лакедемонці побачили їх і послали людину запитати їх, хто вони такі та звідки прийшли. Вони відповіли людині, що їх запитала, що вони походять із роду мінійців, нащадки героїв, які припливли туди на Арго і які пристали на Лемносі і там їх народили . Щойно почули лакедемон-ці про походження мінійців, як удруге послали до них із запитанням, чого вони хочуть і для чого прибули в їхню країну і запалили вогні. Ті відповіли, що їх вигнали пеласги і через це вони прийшли до своїх предків, бо, сказали вони, не може існувати нічого справедливішого, ніж те, що вони роблять, і що вони хочуть оселитися серед лакедемонців, брати участь у їхніх державних справах і отримати свої ділянки в їхній землі. Лакедемонці погодилися і прийняли мінійців на тих умовах, що ті запропонували. Власне, що спонукало їх так

зробити, було те, що на Арго пливли і Тіндаріди . Прийняли вони до себе мінійців, дали їм земельні наділи і розподілили їх по філам . Ті відразу взяли собі інших жінок, а тих, що привезли з Лемносу, одружили з іншими чоловіками.

146. Проте не минуло багато часу і мінійці підняли голову і зажадали взяти участь у царській владі і почали робити всякі надуживання. Тоді Лакедемонці вирішили їх повбивати, позахоплювали їх і покидали У в'язниці. Лакедемонці всіх тих, кого хотіли вбити, вбивали вночі, але ніколи вдень. Але, коли йшлося вже про те, щоб їх стратити, жінки мінійців, які були лакедемонськими громадянками і дочками знатних спартанців, попросили, щоб їм було дозволено зайти у в'язницю і кожній порозмовляти з своїм чоловіком. Вони дали їм дозвіл зайти до в'язниці, не підозрюючи з боку жінок ніяких хитрощів. Проте ледве жінки увійшли, як зробили таке: вони передали чоловікам свої вбрання, а від них забрали їхній чоловічий одяг. І мінійці одяглися в жіночі вбрання і удаючи з себе жінок, вийшли з в'язниці і, визволившися в такий спосіб, пішли і вдруге отаборилися на Таїгеті.

147. Саме в той час Тер, син Автесіона, внук Тейсамена, правнук Терсандра і праправнук Полінейка, збирався від'їхати з Лакедемону, щоб заснувати колонію.

Цей Тер походив від кадмейців і був із боку матері дядьком Еврістена і Прокла, синів Арістодема. І оскільки ці сини були ще неповнолітні, Тер був опікуном царської родини в Спар-ті. Але коли його небіж став дорослим і обійняв царську владу, Тер не спроможний терпіти, щоб хтось владарював над ним, бо він уже скуштував, що таке царська влада, заявив, що не залишиться в Лакедемоні, але відпливе до своїх родичів. На острові, який тепер називається Тера і який перед тим називався Калліста, були нащадки Мембліара, сина Пойкіла, що був із Фінікії.

Отже Кадм , син Агенора, розшукуючи Європу, прибув на кораблі до того місця, що тепер називається Тера, і щойно він прибув туди, йому

сподобався цей острів чи з якоїсь іншої причини він захотів так зробити, він залишив на острові фінікійців і серед інших також одного свого родича, Мембліара. Вони оселилися на острові, званому Каллістою за вісім поколінь людей перед тим, як Тер прибув туди з Лакедемону.

148. Отже, до них збирався приїхати Тер, маючи з собою людей із різних спартанських філ. І він зовсім не хотів їх проганяти, але вважав їх за своїх близьких родичів і мав намір оселитися разом із ними. І через те, що мінійці повтікали з в'язниці і залишилися на Таігеті, а лакедемон-ці хотіли їх згубити, Тер попросив лакедемонців простити мінійців, щоб не було вбивства, і пообіцяв сам вивести їх із країни. Лакедемонці погодилися з ним, і він відплив на трьох тридцятивесельних кораблях до нащадків Мембліара, але не взяв із собою всіх мінійців, а лише кількох. Це тому, що більшість із них напали на пароreатів і кавконів', вигнали їх із їхньої країни, а потім вони розділилися на шість частин і побудували там собі міста— Лепреон, Макістон, Фрікси, Піргон, Епіон і Нудіон.

Більшість із цих мі' : за моє життя зруйнували елейці. А острів від свого ойкіста одержав назву Тера.

149. Проте син Тера відмовився пливти з ним і батько сказав, що він залишає його як ягня серед вовків. Від цих слів цей юнак одержав ім'я Ойолік і, я не знаю, як це ім'я за ним залишилося. Від Ойоліка народився Айгей , а від нього одержали ім'я айгейди, велика філа в Спарті. Чоловіки цієї філи, оскільки не виживали їхні діти, побудували згідно з оракулом святилище Еріній , Лаія і Едіпа. Після того їхні діти залишалися живими. Це саме було і на Тері в нащадків цих чоловіків.

150. До цього місця його оповідання лакедемонці і терайці згідні між собою, але далі, за переказом терайців, сталося таке , Грінн, син Айсанія, нащадок цього Тера й цар острова Тери приїхав до Дельфів і привіз із своєї батьківщини гекатомбу. Його супроводжували і інші громадяни і серед них Батт, син Полімнеста з роду мінійців, нащадок Евфема. Коли Грінн, цар терайців, просив дати йому оракул щодо інших питань, Піфія переказала йому оракул побудувати місто в Лівії.

Але він сказав їй, відповідаючи: "Я, владико, вже дуже старий і не можу вешта— тися сюди й туди, накажи це комусь із цих молодиків, щоб той це зробив".

Кажучи це, він водночас показував на Батта. Тоді лише це було, але після їхнього повернення вони не надали значення цьому оракулові, бо не знали, що таке Лівія і де вона є, і не наважувалися вислати пересе— ленців так наосліп.

151. Але за сім років після цієї події на Тері не було дощу і за цей час повисихали всі дерева на острові, крім одного. Терайці поїхали до пророчого святилища, і Піфія повторила їм попередній наказ вислати переселенців до Лівії.

І оскільки вони ніяк не могли усунути лихо, вони послали людей на Кріт, щоб вони роздивилися і довідалися, чи не побував якийсь крітянин або чужоземець із їхнього острова в Лівії. Ці люди обійшли весь острів і нарешті прийшли в місто Ітанон, і там зустріли одну людину, ловця пурпурових черепашок, якого звали Коробієм , і він їм сказав, що колись вітри занесли його і він опинився в Лівії, власне на одному острові біля Лівії, на Платеї . Його вмовили за плату і привезли на Теру, а з Тери спершу поїхало кілька розвідників, їх повів Коробій на той острів, про який я згадав, на Платею, де вони залишили Коробія з харчами на кілька місяців, а сами вони відпливли якнайшвидше, щоб повідомити терайців про той острів.

152. Проте оскільки вони дуже запізнилися з поверненням, далеко надовше, ніж вони з ним умовилися, всі харчі в Коробія закінчилися. Після того один самоський корабель, що плив до Єгипту, вітри занесли на острів Платею. Коли Коробій докладно розповів їм про все, самосці залишили йому харчі на цілий рік. А потім вони поставили вітрила і хотіли прибути до Єгипту, але східний вітер загнав їх далеко '. Проте оскільки вітер не вщухав, вони пройшли за Гераклові стовпи і прибули в Тартесс , куди їх завела якась божественна сила. Цю торгову гавань на той час ще не відвідували кораблі, отож самосці, повертаючись,

заробили за свій вантаж, звичайно, більше, ніж заробляли колись за свої вантажі елліни, про яких ми маємо точні відомості, за винятком, мабуть, егінця Сострата , сина Лаодаманта, бо з ним ніхто не може зрівнятися. Самосці виділили десяту частину свого прибутку, шість талантів, і замовили і для них зробили мідну посудину, схожу на аргоські кратери. На її краях навколо було зроблено голови грифів, які стирчали назовні, і вона спиралася на трьох велетів, що стояли навколішках, завбільшки з сім ліктів, і вони присвятили її в храм Гери. Внаслідок цього вперше кіренці і терайці заприятелювали з самосцями.

153. Терайці, покинувши Коробія на острові, повернулися на Теру і заявили, що вони заснували поселення на одному острові біля берегів Лівії. Тоді терайці вирішили кинути жереб і відіслати туди з усіх областей острова, яких було сім, по одному з двох братів для поселення, а їх проводирем і царем призначили Батта.

Отже так вони послали на Платею два п'ятдесятивесельних корабля.

154. Так розповідають терайці про дальші події, і кіренці погоджуються з ними.

Що ж до Батта, то киренці зовсім не згодні з терайцями. Вони ось як розповідають про це: на Кріті є місто Оакс, де колись царем був Етеарх. У нього була дочка, мати якої померла, на ім'я Фроніма, і він, одружившись із іншою жінкою, дав їй мачуху. Вона, скоро війшла в дім, стала справжнею мачухою для Фроніми, бо почала її мордувати і замишляти всяке лихо проти неї, і нарешті обвинуватила її в тому, ніби вона розбещена, і переконала в цьому свого чоловіка, що все це правда. І він, коли його жінка задурила йому голову, задумав зробити злочинну справу з своєю дочкою. Був там в Оаксі один купець із Тери, Темісон. Його запросив до себе Етеарх, щоб його пригостити і зв'язав його клятвою, що він його попросить зробити, нехай той це зробить. Коли він його так зобов'язав, він передав йому свою дочку і попросив його взяти її з собою на корабель і кинути її в море.

Проте Темісон страшенно обурився, що Етеарх його зобов'язав таке зробити, розірвав із ним дружбу і зробив щось зовсім інше. Отже, він узяв дочку і відплив із нею, а коли він вийшов у відкрите море, виконуючи те, що змушений був зробити згідно з даною клятвою, він обв'язав дівчину мотузками і спустив її в море, а потім витяг її живу з моря і прибув із нею на Теру.

155. Звідти фроніму взяв собі якийсь Полімнест, один із найзнатніших людей Тери і зробив її своєю наложницею. Минув деякий час і в нього народився син із слабим голосом і заїкуватий, якого назвали Баттом , як кажуть кіренці та терайці, а на мою думку йому дали якесь інше ім'я, а Баттом його назвали, коли він прибув до Лівії згідно з оракулом, що йому було дано в пророчому святилищі Дельфів, і від того сану, який він одержав у Лівії, так його було названо. Бо лівійці царя називають Баттом і через це, як я гадаю, коли переказала йому оракул Піфія, вона назвала його лівійським словом, бо знала, що він стане царем у Лівії. Я поясню: коли він змужнів, він прийшов до Дельфів запитати про свій голос. А у відповідь йому Піфія переказала такий оракул : "Батте! Прийшов ти спитати про голос, а

Фойб сонцесяйний В Лівію щедру на вівці тебе посилає ойкістом". Коли б Піфія сказала це еллінською мовою: "Царю! Ти прийшов заради свого голосу"... А він відповів: "Владарю! Я прийшов, щоб ти дав мені оракул щодо мого голосу, а ти мені кажеш про зовсім інші речі, неможливі для мене: ти наказуєш мені заснувати поселення в Лівії, на які кошти, з яким військом?" Так він казав, але не спромігся вмовити Піфію дати йому інший оракул, і оскільки вона повторювала йому цей самий оракул, як і перед тим, Батт відійшов тим часом із Дельфів і повернувся до Тери.

156. Проте після того почалися нещастя ніби від розгніваного божества, які спіткали і його самого й інших терайців. І оскільки терайці не знали, через що на них звалилися ці нещастя, вони послали людей до Дельфів запитати про ці їхні страждання. Піфія переказала їм оракул, що коли вони поїдуть разом із Баттом і побудують Кірену в Лівії, то їхнє

становище поліпшижься. Після цього терайці послали Батта з двома п'ятдесятивесельними кораблями. Вони відпливли до Лівії, бо не могли зробити інакше, а потім повернулися назад до Тери. Проте терайці, коли ті хотіли зійти на берег, почали кидати на них каміння, не дали їм причалити і наказували їм повернутися назад до Лівії. І вони через те, що не могли зробити інакше, попливли назад і заснували поселення на одному острові поблизу Лівії, назва якого, як я вже сказав вище, була Платея. Кажуть, що цей острів має такий самий розмір, як і теперішня Кірена.

157. В цьому місті вони прожили два роки і через те, що їм зовсім не жилося там добре, вони залишили там одну людину, а всі інші поїхали до Дельфів, і коли прибули до пророчого святилища, попросили дати їм оракул, кажучи, що вони мешкали в Лівії і, незважаючи на це, там вони зовсім не були щасливішими. На це запитання Піфія переказала їм такий оракул: "Якщо ти Лівію знаєш багату на вівці, де був я , Краще від мене, не бувши в країні, великий твій розум" .

Почувши таку промову, батові люди відпливли назад, бо бог не звільнив їх від обов'язку побудувати місто після того, як вони вступлять на землю Лівії. Прибули вони на острів, узяли з собою людину, яку там залишили, і побудували місто в тій частині Лівії, що розташована навпроти острова, який називається Азіріс , що там із двох боків чудові вкриті лісом долини, а з іншого боку там тече річка.

158. На тому місці вони прожили шість років. Проте на сьомий рік їм задурили голову лівійці, що вони проведуть їх до кращого місця, і вмовили їх піти за ними. Так вивели їх звідти лівійці і повели їх на захід, а щоб елліни не бачили найпрекраснішої місцевості, лівійці так обчислювали години дня, щоб цією місцевістю проходити вночі. Ця країна називається Іраса. Вони привели терайців до одного джерела, про яке сказали, що воно належить Аполлонові , і скачали їм: "Елліни! Тут найбільш підходяще місце, щоб вам оселитися, бо тут небо діряве" .

159. За життя ойкіста Батта , який царював сорок років, та його сина Аркесілая, який царював шістнадцять років, число мешканців Кірени залишалося таким, скільки було спочатку посланих туди переселенців , але при третьому Батті, при щасливому, як його назвали, Піфія переказала оракул і заохотила еллінів із усіх країв поїхати і оселитися разом із кіренцями в Лівії, бо їх запрошують кіренці на розподіл землі. Оракул, який вона переказала, був такий: "Хто не прийде на розподіл землі до Лівії вчасно, Той, я скажу, неодмінно, хоч пізно про це пожалкує". В Кірені зібралася сила народу і сусідні з ними лівійці та їхній цар ча ім'я Адікран, через те, що кіренці загарбали в них багато землі, забираючи собі їхні поля і негарно поводячися з ними, послали людей до Єгипту і піддалися єгипетському цареві Апріесу. Він зібрав багато ыйська з єгиптян і послав його проти Кірени. Але кіренці вийшли назустріч йому в місцевості Ісара озброєні і біля джерела Тестія зіткнулися з єгиптянами і перемогли їх у битві. Через те, що єгиптяни перед тим не мали справи з еллінами і не зважали на них, у битві загинуло єгиптян так багато, що мало хто з них повернувся до Єгипту. Щоб помсти-тися за поразку, єгиптяни обвинуватили в ній Апріеса і повстали проти нього.

160. Сином цього Батта був Аркесілай, який, будучи царем, перший посварився з своїми братами так, що вони покинули країну і перейшли до іншої частини Лівії.

Там вони побудували собі це місто, яке і тоді і тепер називається Барка . І коли вони будували його, їм удалося підбурити на війну лівійців проти кіренців. Після того Аркесілай вирушив у похід проти лівійців, які колись прийняли кіренців, а тепер виступили протих них. Лівійці злякалися його і повтікали до східної Лівії.

Аркесілай переслідував їх навзирці, поки вони тікали і нарешті, переслідуючи їх, прибув до Левкона в Лівії, де лівійці наважилися напасти на нього. Сталася битва, і лівійці завдали кіренцям такої поразки, що в тій битві загинуло сім тисяч кіренців гоплітів. Після цієї катастрофи Аркесілай захворів, прийняв якісь ліки і його задушив його

брат Леарх, а Леарха потім підступно вбила жінка Аркесілая, яку звали Еріксо.

161. Спадкоємцем Аркесілая став його син Батт. У нього були слабкі ноги, він був кульгавий. Після того нещастя, що його зазнали кіренці , вони послали людей до Дельфів запитати, що їм робити, щоб бути щасливими. Піфія їм порадила взяти упорядника з Мантінеї в Арка-дії. Отже, пішли туди кіренці і попросили про це, а мантінейці дали їм одного з своїх найвидатніших громадян, який називався Демонакт . Ця людина приїхала в Кірену і добре розглянула всі справи і насамперед поділила мешканців на три філи і влаштувала так: терайців і їхніх періойків об'єднала в одну громаду, в іншу об'єднала пелопоннесців і крітян, а в третю всіх острів'ян. Крім того, цареві Батту виділила царські маєтки і жрецьке надавання , а всі інші володіння, що їх перед тим мали царі, він забрав від нього і передав народові.

162. Поки жив Батт, він додержувався цих порядків, але за царювання його сина, Аркесілая, сталися великі заворушення щодо царських привілеїв. Син кульгавого Батта і Феретіми, Аркесілай, заявив, що він не погодиться з порядком, який установив мантінеєць Демонакт, але зажадав повернути цареві привілеї, що їх мали його предки. В громадянській війні, що вибухнула після того, його було переможено і він утік на Самос, а його мати знайшла притулок у Саламіні на Кіпрі. На той час царем Саламіна був Евельтон , той, що присвятив курильницю в Дельфах, яка варта того, щоб її побачити. Вона стоїть у скарбниці корінфян .

Приїхала до нього Феретіма і попросила в нього війська, щоб відвоювати собі владу в Кірені. Проте Евельтон усе, що завгодно, давав їй, лише не військо.

Вона, приймаючи все, що він їй давав, казала, що все це добре, проте краще було б інше, щоб він дав їй потрібне для неї військо. І оскільки, одержуючи кожний подарунок від нього, вона повторювала те саме, він послав їй нарешті золоте веретено і прядку, на якій була навіть

вовна. І коли Феретіма взяла це, вона знову повторила своє прохання, а Евельтон відповів їй, що такі подарунки він дає жінкам, а не військо.

163. За цей час Аркесілай, перебуваючи на Самосі , почав збирати всяких людей, обіцяючи дати їм земельні ділянки. Коли він зібрав велике військо, Аркесілай поїхав до Дельфів за оракулом у пророчому святилищі щодо повернення його на батьківщину. Піфія дала йому такий оракул : "При чотирьох Баттах і при чотирьох Аркесі-лаях Локсій дозволяє вам царювати в Кірені, а надалі він не радить вам зазіхати на царювання. Проте ти, коли повернешся до своєї країни, можеш бути спокійний. І коли знайдеш піч із багатьма амфорами в ній, то не обпалюй їх, але вийми їх із печі. Якщо обпалюватимеш, то не заходи до оточеного водою міста, інакше сам ти загинеш і загине найкращий бик". Такий оракул переказала Піфія Аркесілаєві.

164. І він із військом повернувся із Самосу до Кірени, і знову взяв владу в свої руки, але забув про оракул і почав мститися на своїх супротивниках за те, що вони його вигнали. Деякі з них остаточно покинули свою батьківщину, а деяких захопив Аркесілай і вислав їх на Кіпр, щоб там їх повбивали. А море викинуло їх на Кнід і кнідяни їх урятували і відіслали на Теру. Деяких інших кіренців, проте, які сховалися у великій башті однієї приватної особи, Агломаха, Аркесілай, нагромадивши навколо башти дрова, спалив там усередині. Проте, коли вже він зробив це, він зрозумів, що саме це провіщав йому оракул бога, бо Піфія заборонила йому, коли він знайде амфори в печі, обпалювати їх, і через це він із власної волі віддалився від Кірени, побоюючись смерті, яку йому передказав оракул, і гадаючи, що "оточене водою місто" була Кірена. Він мав родичку, дочку царя Барки, якого звали Алазейр . Він поїхав до нього і там якісь баркайські люди і деякі вигнанці з Кірени, коли він походжав на агорі, пізнали його і вбили, а крім нього і його свояка, Алазейра. Отже, Аркесілай, чи свідомо, чи несвідомо, не виконав указівки оракула і так його спіткала лиха доля.

165. Його мати, Феретіма, коли Аркесілай перебував у Барці, згубивши сам себе, мала в Кірені всі привілеї свого сина, виконувала всі

Урядові обов'язки і головувала на засіданнях ради. А коли вона Довідалася про вбивство свого сина в Барці, вона одразу переїхала до Єгипту, бо Аркесілай зробив послугу Камбісові, сину Кіра, адже цей Аркесілай передав Кірену Камбісові і визначив данину, яку і виплачував. Приїхала в Єгипет Феретіма як благальниця перед Аріандом, прохаючи про допомогу, і посилаючись на те, що її сина було вбито, бо він співчував мідійцям.

166. Цей Аріанд був державцем у Єгипті, якого призначив Кам-біс. Потім він після цих подій захотів бути рівним із Дарієм і за це Сплатив своїм життям. Отже, він довідався і вже побачив, що Дарій хотів залишити пам'ять після себе таку, що її не залишав після себе жоден інший цар, і почав його наслідувати, поки не поплатився за це . Дарій вирішив для карбування монет переплавляти наскільки можливо найщиріше золото, а Аріанд, урядуючи в Єгипті, почав те саме робити з сріблом. І тепер іще монети з найчистішого срібла — це монети Аріанда.

Довідавшися про це, Дарій, скориставшися з іншого приводу, немов би той хотів повстати проти нього , наказав його вбити.

167. Цей Аріанд пожалкував тоді Феретіму і дав їй військо, все єгипетське військо і піше, і морське. Стратегом піхоти він призначив Амасія, з племені марафіїв, а стратегом флоту Бадра, з роду пасарга-дів. Але перед тим, як наказати війську вирушити в похід, Аріанд послав вісника до Барки довідатися,

хто вбив Аркесілая. Але баркайці всі прийняли на себе відповідальність, бо казали вони, що він завдав їм багато лиха та шкоди. Коли це почув Аріанд, тоді він послав проти них військо разом із Феретімою. Проте посилання на те було лише приводом, а військо він послав, як я гадаю, щоб підкорити лівійців. Треба знати, що лівійці складаються з багатьох і різних племен, із яких лише небагато були підданцями перського царя, а більшість із них зовсім не визнавала Дарія.

168. Ось на які племена поділяються лівійці '. Починаючи від Єгипту, перші лівійці — це адірмахіди. Більшість їхніх звичаїв такі, як у єгиптян, але їхні одяги такі, як і в інших лівійців, їхні жінки на кожній нозі носять мідні браслети. Вони відпускають довге волосся, а коли спіймають вошей, кожна кусає їх, щоб помститися на них, а потім їх викидає. Лише вони серед усіх лівійців роблять таке і лише вони віддають своїх дівчат на відданні цареві і яка з них сподобається йому, він її позбавляє невинності. Ці адірмахіди живуть від Єгипту до затоки, що називається Плінос.

169. Далі за ними йдуть гілігами , що мешкають у західній країні аж до острова Афродісіади. Посередині цієї країни розташований острів Платея, де оселилися кіренці, а на суходолі є гавань Менелая і Азірій, де живуть кіренці. Звідси і далі починає гься країна сильфія. Сильфій зростає на просторі від острова Платеї і далі до гирла Сіртія. Цей народ має звичаї, схожі на звичаї всіх інших лівійців.

170. За гілігамами на заході живуть асбісти. Вони мешкають вище від Кірени. Але асбісти не доходять до моря, бо узбережжя займають кіренці. Серед лівійців вони краще за всіх керують квадригами і взагалі намагаються в усьому наслідувати звичаї кіренців.

171. За асбістами на заході живуть авсхіси. Вони мешкають понад Баркою і доходять до моря десь поблизу міста Евесперіди . Посередині країни авсхісів мешкають бакали, нечисленний народ, і вони доходять до моря десь біля Тавхейрів, що є містом в області Барки. Звичаї в них такі, як і в тих, щ мешкають за Кіреною.

172. За цими авсхісами на заході живуть насамони , народ дуже численний. Вони залишають на літо свою худобу на узбережжі, а самі підіймаються на місце, що називається Авгіла , щоб збирати плоди фінікових пальм, а фінікових пальм там безліч і вони з густими верхівками і всі плодоносні. Ловлять вони там сарану , розмелюють її, потім цим порошком посипають молоко і п'ють його. В них такий звичай, що кожен має багатьох жінок і спілкуються вони з ними гуртом, так, як

массагети: ставлять патерицю на тому місці, де їм бажано, і злягаються. Ще в них є звичай: насамон, що вперше одружується, пропонує свою наречену на першу шлюбну ніч усім запрошеним на весілля. І кожний із них після злягання з нею дає їй подарунок, який він приносить із свої о диму. Присягаються і ворожать вони так.

Присягаються вони, називаючи ім'я людей, яких вважають за найсправедливіших та найкращих у країні, кладучи руки на їхні могили. Ворожать, ідучи до надгробників своїх предків, де спершу моляться, а потім сплять на них, і сон, який там побачать, уважають за оракул. Щоб присяга була законною, вони роблять ось що: один із них дає іншому випити з своєї долоні і сам п'є з долоні іншого, а коли не мають якоїсь рідини, набирають у долоні порохняви з землі і лижуть її.

173. Із насамонами сусідять псілли. Вони зникли в такий спосіб: віяв у їхній країні південний вітер і осушив усі водоймища, і їхня країна, що була розташована коло Сіртія, залишилася без води. Вони порадилися і всі разом вирушили в похід проти півдня (що я тут пишу, то так розповідають лівійці), але коли вони прийшли до піщаної пустелі, повіяв південний вітер і засипав їх піском. Коли вони так загинули, їхню країну зайняли насамони.

174. Вище від них на півдні в краю диких двірів мешкають гараманти , які уникають спілкування з людьми і не мають військової зброї і не вміють оборонятися.

175. Вони мешкають вище від насамонів. Уздовж моря на заході за ними живуть маки. Вони стрижуть волосся, залишаючи на тімені чуб, а все інше чисто вистригають, а на війні вони мають щити з шкіри страуса . Через їхню країну тече річка Кініп, яка витікає з одного горба, горба Харит, як він називається, і вливається в море. Цей горб Харит укритий густим лісом, а вся інша Лівія, яку я описував дотепер, є гола. Від моря і до цього горба відстань — двісті стадій.

176. За цими маками живуть гіндани. їхні жінки носять на ногах багато шкіряних браслетів із такого приводу, як кажуть: щоразу, коли жінка з'єднується з чоловіком, вона надягає браслет і та, що має їх найбільше, вважається за найкращу, бо її кохали багато чоловіків.

177. На одному вузькому півострові землі гінданів, що заходить далеко в море, мешкають лотофаги, які харчуються виключно плодами лотоса . Плід лотоса такий великий, як плід мастикового дерева, а за своїм солодким смаком схожий на плід фінікової пальми. З цих плодів лотофаги роблять вино.

178. За лотофагами на узбережжі живуть махлії, які також уживають лотос, але менше, ніж ті, про яких ішлося вище. Вони поширюються аж до великої ріки, що називається Тритон . Вони вливається у велике озеро Тритоніду. На цьому озері є острів, що називається Фла. Щодо Цього острова, кажуть, був даний оракул, що на ньому оселяться лакедемонці.

179. Проте існує ще інший переказ, ось такий: ніби Іасон, коли на Узгіррі Пеліону будувався корабель Арго, взяв із собою серед іншого потрібного для жертвоприношення ще й бронзовий триніжник і вирушив морем до Пелопоннесу, бажаючи відвідати Дельфи. Коли пропливаючи коло миса Малея, його зненацька погнав північний вітер і завів Далеко до Лівії, і перш ніж він як слід роздивився, де там берег, він опинився на мілизнах озера Тритоніди. Оскільки він не знав, як зняти свій корабель із мілизни, кажуть, що з'явився Тритон і сказав Іасонові, що коли той віддасть йому триніжник, то він покаже йому, де можна пропливти і супроводить його, щоб із ним не сталося лиха. Іасон погодився і тоді Тритон, пливучи попереду, показав йому, як пройти серед мілизн, а триніжник він помістив у своєму святилищі і, сидячи на три-ніжнику, дав оракул, напророкувавши Іасонові та його супутникам усе, що з ними станеться, а саме, що коли один із нащадків тих, які мандрували на Арго, прийде і забере в нього триніжник, тоді через неминучу долю, сказав він, буде побудовано навколо озера Тритоніди сто еллінських міст. Це почули тамтешні лівійці і сховали триніжник.

180. Далі за цими махліями живуть авсеї, Вони і махлії мешкають у місцевостях навколо озера Трітоніди. їх розмежовує ріка Трітон. Мах лії відпускають волосся в задній частині голови, а авсеї в передній. На святі Афіни, що його справляють щороку, їхні дівчата поділяються на дві групи і б'ються між собою одна з одною камінням і киями, кажучи, що так вони виконують успадкований від предків звичай, шануючи місцеву богиню, яку ми називаємо Афіною. Тих дівчат, що вмирають від ран, вони називають лжедівчатами. Проте перед тим, як їм дозволяють битися між собою, вони роблять ось що: дівчину, яку вони вважають за найвродливішу за всіх, вони прикрашають корінфським шоломом і всім еллінським озброєнням, саджають на колесницю і возять навколо озера. Чим прикрашали дівчат за давніх часів, перед тим, як прибули та оселилися як їхні сусіди елліни, я не можу сказати. Хоч як воно там було, я гадаю, що їх прикрашали єгипетською зброєю, бо з Єгипту, я вважаю, прийшли до Еллади і округлий щит, і шолом . Лівійці кажуть, що Афіна дочка Посейдона і богині озера Трітоніди і що вона чомусь посварилася з своїм батьком і перейшла до Зевса і він зробив її своєю дочкою. Так вони розповідають.

Жінки в них усіх спільні і вони не одружуються з однією якоюсь, але злягаються, як тварини. Коли дитина якоїсь жінки трохи зросте, на третій місяць чоловіки збираються в одному місці, і на кого схожа дитина, вона і вважається його дитиною.

181. Народи Лівії, про яких у мене йшлося, є кочовики на її узбережжі, проте вище від них у бік суходолу є Лівія диких звірів, а далі за областю диких звірів тягнеться пасмо піщаних горбів від Фів у Єгипті аж до Гераклових стовпів. На цьому пасмі горбів на відстані приблизно десяти днів шляху є великі соляні брили , з яких складаються узвишшя, а на вершині кожного узвишшя серед соляних брил є джерела солодкої та холодної води і там навколо мешкають люди на краю пустелі і за областю диких звірів. На відстані десяти днів шляху від Фів спершу живуть аммонії, в яких є святилище на зразок святилища Зевса у Фівах, бо як я вже сказав вище, Зевсова статуя у Фівах має баранячу голову. В їхній країні є ще інша джерельна вода, яка на світанку холодна,

тепліша, коли люди приходять на вгору, а коли настає південь, вона зовсім холодна. Тоді аммонії поливають свої сади. З бігом часу вдень вода стає вже не такою холодною, а на заході сонця стає трохи прохолодною, коло півночі вона ще теплішає і потім так нагрівається, що починає кипіти. Минає північ і вода знову стає холодною аж до світанку. В цього джерела є своя назва: воно називається джерелом Сонця .

182. За аммоніями на піщаному пасмі на відстані ще десяти днів ціляху є ще один соляний горб, схожий на горб аммоніїв, і на ньому вода, а навколо нього живуть люди. Ця країна називається Авгіли. Туди приходять насамони збирати плоди фінікових пальм.

183. Поза Авгілами на відстані десяти днів шляху є ще інший соляний горб із джерелом і багато плодючих фінікових пальм, так як і на двох інших, і там мешкають люди, які називаються гарамантами, дуже численний народ. Вони насипають землю на сіль і потім сіють на ній. Найкоротший шлях звідти до країни лотофагів.

Звідти і до їхньої країни відстань у тридцять днів шляху. Там є і задкуючі бики , а задкуючі вони ось чому: роги в них повернені наперед. Через це, коли вони пасуться, вони посуваються назад, бо вони не можуть іти вперед, оскільки тоді їхні роги встромлялися б у землю. В усьому іншому вони не відрізняються від інших биків, крім, мабуть, їхньої шкіри, яка товста і міцна. Ці гараманти, про яких у мене йшлося, полюють на своїх чоти-рикінних колесницях за печерними ефіопами і це тому, що ці печерні ефіопи найпрудконогіші серед усіх людей, про яких мені доводилося чути. Ці печерники годуються зміями, ящірками і такими іншими плазунами. їхня мова не схожа на жодну іншу мову; вони джеркочуть немов кажани.

184. За гарамантами на відстані ще десяти днів шляху є ще інший соляний горб із водою, а навколо нього мешкають люди, що називаються атарантами, вони єдині на всьому світі, наскільки я знаю,

не мають особистих імен, бо всі вони мають лише одне ім'я — називаються атаранти, але кожна особа там не має власного імені.

Вони, коли сонце надзвичайно пече, проклинають його і посилають йому всякі лайки, бо через його спеку гинуть і вони самі, і вся їхня країна. Далі за інші десять днів шляху є ще інший соляний горб із водою і навколо нього живуть люди.

За ним височить гора, що називається Атлас . Вона стрімка і з усіх боків округла, і кажуть, ніби вона настільки висока, що не можна побачити її вершин, бо вона завжди, і влітку і взимку, окутана хмарами. Ця гора, кажуть тубільці, є опорним стовпом неба. Від цієї гори одержали назву тамтешні люди, бо вони називаються атлантами 3. Про них кажуть, ніби вони не їдять жодної тварини і не бачать снів.

185. Отже, до цих атлантів я можу назвати назви народів, які живуть на пасмі соляних горбів, але звідти і далі я вже неспроможний це зробити. Хоч як там було б, це пасмо соляних горбів доходить до Гераклових стовпів і навіть іде ще й далі. Там на рівних відстанях десяти днів шляху є соляні копальні і там також мешкають люди. Свої будинки всі вони будують із соляних брил , оскільки в тих краях Лівії ніколи не йдуть дощі, бо якби там ішли дощі, стіни будинків не могли б устояти. Сіль, яку звідти вивозять, на вигляд е і білою, і темно-черво-ною.

Проте за цим соляним пасмом на південь і всередині Лівії вся країна пустельна, без води, без диких звірів, без дощів, без дерев і там зовсім нема ніякої вологи.

186. Отже, так від Єгипту до озера Тритоніди живуть кочовики двійці м'ясоїди та молокопивці, вони не їдять коров'ячого м'яса, саме через те, що єгиптяни також його не їдять, вони не розводять свиней, їсти коров'яче м'ясо вважають вони за великий гріх і жінки кіренців через велику шану до єгипетської Ісіди, і не лише це, вони ще постують на її

честь. Також і жінки баркайців крім коров'ячого м'яса не беруть у рот і свинячого м'яса.

187. Отакі ці справи. Проте від озера Тритоніди і далі на захід уже не живуть кочовики лівійці і звичаї в тих людей уже не такі, як у кочовиків, і вони не роблять із своїми дітьми того, що роблять кочовики. А кочовики лівійці, якщо не всі, я не можу це стверджувати, але більшість із них, роблять таке: коли їхні діти досягають чотирьох років, припікають 2 їм жили на тімені, а деякі на скронях, немитою овечою вовною, щоб надалі в їхньому житті не спускалася в них флегма з голови і не шкодила їхньому здоров'ю. І кажуть, що через це вони такі здорові. І справді, лівійці, наскільки я знаю, це найздоровіші люди на світі. Чи це саме з цієї причини, не можу твердити, але певна річ, що вони дуже здорові. А якщо, коли припікають жили дітям, їх зводять корчі, то вони винайшли такий лікувальний засіб: вони ллють на них козячою сечею і це допомагає. Те, про що я пишу, це так розповідають сами лівійці.

188. Ось як приносять жертви кочовики: спочатку вони відрізують кінчик вуха тварини і кидають його на дах будинку, а потім відтягають назад шию тварини і зарізують її. Жертви вони приносять лише Геліосові та Селені. Отже, цим богам приносять жертви всі лівійці, але ті, що живуть навколо озера Тритоніди, приносять жертви переважно Афіні, а потім Тритонові і Посейдонові.

189. Як здається, одяг і егіду Афіни елліни запозичили від лівійців , бо за винятком того, що вбрання лівійських жінок шкіряне і підвіски, що звисають із егіди на статуях Афіни, не змії, а просто ремінці, щодо всього іншого їхні убрання однакові. Ось і саме ім'я доводить, що верхній одяг статуй Афіни Паллади прийшов до нас із Лівії, бо лівійські жінки поверх своїх одяпв обгортають себе "егідами", тобто козячими шкурами без смуху, з підвісками, пофарбованими в червовий колір, і від цих козячих шкур елліни дали вбранням нову назву "егіди".

Я ще маю думку, що і голосіння під час релігійних свят веде свій початок із Лівії, бо лівійські жінки часто голосять і це в них виходить

дуже гарно. Від лівійців елліни навчилися також запрягати разом чотирьох коней.

190. Своїх покійників кочовики ховають так само, як і елліни, а виняток становлять лише насамони. Вони ховають їх у сидячому положенні і намагаються, щоб коли людина помирає, посадити її, аби вона не померла, лежачи на спині, їхні житла сплетено з пагонів асфоделей, переплетених очеретом, і вони переносні.

191. На захід від ріки Трітону поза авсеями живуть уже землероби лівійці, які мають звичай жити в будинках. Вони називаються максіями. Вони залишають волосся на правому боці голови, а лівий бік стрижуть, а тіло фарбують у червоний колір.

Вони кажуть про себе, ніби вони з людей, які прийшли з Трої . Ця країна та інша частина Лівії далі на захід має дуже багато диких звірів і багато лісів порівняно з країною кочовиків. І справді, область Лівії далі на схід, де живуть кочовики, до ріки Трітону низька і піщана, а звідти і далі на захід область землеробів зовсім гориста та лісиста і багата на диких звірів, бо в тих краях живуть величезні змії та леви, а також слони та ведмеді та гадюки, і рогаті віслюки , і собакоголові та безголові люди, в яких очі на грудях, як принаймні кажуть лівійці, та дикі чоловіки і дикі жінки і безліч звірів, уже не казкових.

192. Проте в країні кочовиків нема жодного з цих звірів, але існують інші, як білозаді антилопи і газелі, і дикі кози і віслюки, але не ті, що мають роги, інші, безводні (бо не п'ють води ) та антилопи-орикси , що з їхніх рогів фінікійці виготовлюють грифи для ліри (ця тварина завбільшки така, як бик), і маленькі лисиці та гієни, та дикобрази, та дикі барани, і диктії, і шакали, і пантери, і борії і суходільні крокодили завбільшки в три лікті, зовсім схожі на ящірок, страуси та маленькі змійки , з яких кожна має ріг на голові. Отакі дикі звірі існують у тій країні, а крім того ще й ті, що існують в інших краях за винятком оленів і вепрів : олені і вепри зовсім не зустрічаються в Лівії. Там існують три види мишей : один із них називається двоногими, другий вид зегерії (це

лівійське слово, що відповідає еллінському — горби), а третій вид — це їжаки. Є там ще ласиці, що народжуються в плантаціях сильфія, дуже схожі на ласиць із Тартесса. Отже, таких диких звірів має країна лівійців-кочовиків, наскільки я міг установити внаслідок моїх наполегливих досліджень.

193. За максіями в Лівії живуть завеки. їхні жінки бувають за візниць на колесницях, коли вони йдуть на війну.

194. За ними живуть гізанти . В їхній країні бджоли виробляють багато меду, але ще більше, як кажуть, виготовляють ремісники. Хоч як там було, всі вони фарбують себе червоним і їдять мавп, а їх там багато в горах.

195. Навпроти цієї країни, кажуть карфагеняни, є острів, що називається Кіравіс , завдовжки в двісті стадій, але вузький завширшки. Там багато масличних дерев і винограду, і на цей острів можна зайти з суходолу. На цьому острові з мулу озера дівчата тубільців витягають золотий пісок перами птахів, які змазують смолою. Чи це правда, я не знаю, я записую те, що почув. Але, що таке може бути, на Закінті я бачив на власні очі, як із одного озера з води добували смолу. Там існує кілька таких озер, а найбільше з них має в усіх напрямах завдовжки вісімдесят стіп і дві оргії глибини. На кінець жердини прив'язують миртову гілку і занурюють її в озеро, а потім витягають наверх із смолою, яка пахне асфальтом, а взагалі вона краща від піерійської смоли . Потім її виливають у яму, яку викопують біля озера, а коли її набереться досить, тоді з ями її переливають в амфори. Те, що потрапляє назад в озеро, переливається під землею в море, яке віддалене від озера на чотири стадії. Отже, те, що розповідають про острів, який лежить біля узбережжя Лівії, може бути недалеким від істини.

196. Карфагеняни розповідають іще, що є країна в Лівії і в ній живуть люди там за Геракловими стовпами, куди прибувши вони сходять на берег і вивантажують свої товари і розкладають їх на березі, а потім

підіймаються на свої кораблі і дають сигнал димом, а тубільці, Побачивши його, йдуть до моря і як обмін за товари кладуть золото і відходять від товарів. А карфагеняни тоді сходять із своїх кораблів і обстежують золото, і коли їм здається, що золота стільки, скільки коштують товари, забирають його і відходять, проте, якщо їм здається, що його недостатньо, вони знову підіймаються на кораблі і спокійно чекають, а тубільці приходять і додають ще золота, поки не задовольнять карфагенян. Проте ні ті, ні інші не хочуть зробити щось несправедливе. Адже ні ті не беруть золота, поки його не буває стільки, скільки коштують товари, і ці не беруть товарів, поки карфагеняни не візьмуть золото.

197. Отакі ці лівійці, наскільки я можу навести їхні назви, а більшість із них ні тепер, ні тоді зовсім не визнавали царя мідійців. Про цю країну я можу сказати лише, що в ній живуть тільки чотири народи , наскільки я знаю: двоє з цих народів тубільні, але двоє інших не тубільні. Отже лівійці та ефіопи є первісними мешканцями і перші з них живуть на півночі, а другі на півдні Лівії, а фінікійці та елліни прийшли з інших країн.

198. Я гадаю, що Лівія не є якимсь виключним материком щодо її родючості і її не можна порівняти з Азією або Європою, якщо не зважати на Кініп (треба зазначити, що країна має однакову назву з рікою). Це одна з найкращих земель щодо вирощування збіжжя і вона зовсім не схожа на інші краї Лівії, бо земля її чорна, там багато води з різних джерел і там зовсім не буває посухи і коли її зрошують надмірні дощі, це їй не шкодить, бо в цій частині Лівії йдуть дощі. Врожаї зерна там такі, як і в країні вавілонян. Плідною є і та місцевість, де живуть евеспе-ріти, бо в разі найкращих жнив, які вона може забезпечити, врожай буває від одного сто, а на землі Кініпа від одного до трьохсот.

199. Додам, що країна Кірени, яка вища від Лівії, де живуть кочовики, має — і це дуже цікаво — три часи жнив. Отже, спершу достигають плоди в приморських краях і бувають готові для збирання. І коли вже закінчується збирання врожаїв у приморських краях,

починається збирання в середній смузі, яка вища за приморську, що її називають узгір'ям. Коли закінчується збирання в середній смузі, одразу починають достигати і вже готові для збирання плоди, що їх збирають у найвищій смузі, і в такий спосіб, коли буває випито перше вино і з'їдено перші плоди, то водночас готове і останнє. Так кіренці впродовж восьми місяців займаються збиранням плодів. Про це вже досить того, що було сказано.

200. Перси, яких послав із Єгипту Аріанд на допомогу Феретімі, скоро прибули до Барки, почали її облягати, вимагаючи, щоб їм видали призвідників убивства Аркесілая. Проте, оскільки весь народ брав участь у його вбивстві, баркайці не прийняли їхньої умови. Отже, облягаючи Барку впродовж дев'яти місяців, вони робили підкопи під мури міста і навальні приступи. Що ж до підкопів, то їх спромігся відкрити один коваль з допомогою мідного щита і ось як це він винайшов. Він носив щит скрізь по місту навколо мурів і прикладав його до землі.

І в деяких місцях, де він його прикладав, нічого не було чути, а в тому місці, де було зроблено підкіп, мідний щит дзвенів. У такому місці баркайці робили зустрічний підкіп і вбивали персів, які копали землю. Таке вони винайшли проти підкопів, а приступи персів баркайці успішно відбивали.

201. Коли протягом довгого часу вони билися одні з одними і загинуло багато людей із одного боку і з іншого і найбільше з боку персів, нарешті стратег піхоти Амасій вигадав такий засіб, зрозумівши, що силою не можна перемогти баркайців, але тільки хитрощами. Ось що він задумав і зробив: він наказав уночі викопати широкий рівчак, на нього покласти тоненькі жердинки, а на них насипати землю урівні з іншою твердою землею. Щойно розвиднилося, він запросив баркайців почати переговори про замирення. Вони охоче погодилися, оскільки вони цього давно бажали. Умови договору, який вони склали, принесши жертви на потаємному рівчаку, щоб закріпити його присягами, були такі: поки залишається такою, як вона є, ця земля, нехай залишаються непорушними взаємні присяги і баркайці погоджуються виплачувати

законну данину цареві, а перси зобов'язуються більш не нападати на Барку. Після присяг баркайці повірили персам і почали виходити з міста і відчинили брами і дозволили ворогам заходити до міста. Проте перси розламали поміст над потаємним рівчаком і вдерлися до міста. А розламали вони споруджений ними поміст, щоб не бути клятвопорушниками, бо заприсягалися перед баркайцями, що присяга залишиться непорушною, поки земля буде такою, як була тоді, а тепер, коли поміст обвалився, вони вже не зв'язані присягою.

202. Отже, коли Феретімі перси передали найзнатніших баркайців, вона наказала посадити їх на коли навколо міських мурів, а їхнім жінкам повідрубати груді і ними також прикрасити мури навколо міста, а інших баркайців передала персам як військову здобич, за винятком тих, які були з баттового роду, і тих, які не були винуваті у вбивстві Аркесілая. Їїм Феретіма доручила керувати містом.

203. Справді, всіх інших баркайців перси обернули на рабів і повернулися туди, звідки прийшли. Коли вони наблизилися до міста Кірени, то кіренці, ідучи за наказом якогось оракула, дозволили їм зайти до свого міста. Проте, коли перське військо зайшло до міста, Бадр, що командував флотом, запропонував захопити місто, але Амасій, що командував піхотою, не дозволив цього, бо, як він сказав, їх послали в похід лише проти одного еллінського міста, проти Барки. Коли, нарешті, вони пройшли через місто і отаборилися на височині Лікайського Зевса, вони пожалкували, що не захопили Кірени. Перси спробували вдруге зайти до міста, але киренці їх не впустили. Тоді персів, хоч ніхто з ними не воював, охопив панічний страх і вони кинулися навтіки і відбігли далеко на відстань шістдесяти стадій і тоді зупинилися. Проте, ледве вони там отаборилися, прибув до них вісник від Аріанда і наказав їм повернутися назад. Тоді перси попросили кіренців дати їм харчі на Дорогу. Ті дали їм і перси взяли їх і вирушили до Єгипту. Але на шляху до на них наскочили лівійці і тих із них, що відстали, і тих, хто заблукали, пограбували, забравши в них одяг і зброю перед тим, як вони прибули до Єгипту.

204. Найвіддаленіша частина Лівії, до якої дійшли перси, були Евесперіди.

Баркайців, яких вони обернули на рабів, вони виселили з Єгипту і привели їх до великого царя, а цар Дарій дав їм село в бактрійській сатрапії, щоб вони там мешкали. Вони називали це село Баркою і воно ще за мого часу існувало в Бактрії і було залюднене.

205. Проте і Феретіма недобре закінчила своє життя , бо одразу, коли вона помстилась на баркайцях і повернулася до Єгипту, її спіткала жахлива смерть, бо її ще живу з'їли хробаки.Настільки правдива думка, що людину, яка мстить надто жорстоко, ненавидять боги. Отже такою надто жорстокою була помста Феретіми, дочки Батта, на баркайцях.